มหามิตรรัสเซีย : กรอบการคิดติดกลุ่มกับการตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศของชนชั้นนำไทยและรัสเซีย ช่วง ค.ศ. 1893-1904

*ปราน จินตะเวช**

คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย

Great Friend Russia: Groupthink and Foreign Policy Decision Making among Thai and Russian Elites during 1893-1904

Pran Jintrawet*

Faculty of Political Science and Public Administration, Chiang Mai University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 2 June 2025

Revised 17 August 2025

Accepted 23 August 2025

คำสำคัญ

การสถาปนาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย

การคิดติดกลุ่ม

นโยบายต่างประเทศไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซีย

การเจรจาระหว่างไทย-ฝรั่งเศส

หลังวิกฤตปากน้ำ

* Corresponding author

E-mail address:

pran.jin@cmu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกิดการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย แม้ว่าจะมีงานวิชาการจำนวนมากศึกษาประเด็นนี้มาอย่างยาวนานและลึกซึ้ง ทั้งโดยนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ อย่างไรก็ดี กรอบการศึกษาที่ผ่านมามักอิงกับกรอบคิดแบบสภาพจริงนิยม ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หรือศึกษาผ่านมุมมองของชาติใดชาติหนึ่ง บทความนี้จึงมุ่งศึกษาปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ผ่านหลักฐานร่วมสมัย เช่น พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ บันทึกส่วนตัว เป็นต้น ที่นำมาสู่นโยบายต่างประเทศของทั้งไทยและรัสเซีย โดยเฉพาะบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจนโยบาย จากการศึกษาผ่านกรอบดังกล่าว จากหลักฐานข้างต้น บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1893-1904 ชนชั้นนำไทยและรัสเซีย แม้จะมีเหตุผลที่แตกต่างกัน แต่ต่างเห็นว่าการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างกันจะนำมาซึ่งการบรรลุเป้าหมายหลักในด้านการต่างประเทศ ด้านไทยคือความต้องการบรรลุการเจรจากับฝรั่งเศส หลังวิกฤตปากน้ำ ส่วนรัสเซียนั้นคือการขยายอิทธิพลเข้ามาในตะวันออกไกล อย่างไรก็ตาม การสถาปนาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียกลับไม่ได้ให้ผลลัพธ์ดังที่ทั้งสองประเทศคาดหวังไว้นัก

Keywords:
the establishment of Thai-Russian relations, groupthink, Thai foreign policy, Thai-Russian relations, Franco-Thai negotiation during the post-Paknam Crisis

Abstract

This article investigates the factors that underpinned the establishment of diplomatic relations between Thailand and Russia. While this subject has been extensively explored by both domestic and international scholars, existing studies predominantly employ a Realist framework within international relations or adopt a singular national perspective (either Thai or Russian). Consequently, this article offers a novel interpretation by analyzing primary documents, including King Rama V's letters, Foreign Office Records, and personal diaries, through the lens of 'groupthink.' This concept emphasizes the agency level and facilitates the analysis of factors contributing to collective foreign policy decisions. Applying this framework, the article argues that during the period of 1893-1904, both Thai and Russian elites perceived the establishment of official relations as a crucial means to advance their respective foreign policy objectives. For Thailand, the relationship with Russia was considered the most viable avenue to facilitate negotiations with France. Conversely, for Russia, Thailand was viewed as an integral component of a broader eastward strategic policy. Nevertheless, the establishment of Thai-Russian relations ultimately did not fully achieve its initial intended purposes for either party.

1. บทนำและกรอบการศึกษา

ประเด็นสำคัญที่แวดวงวรรณกรรมทางวิชาการได้ศึกษาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียนั้นคือเหตุใดทั้งสองชาติจึงสถาปนาความสัมพันธ์กันในปี ค.ศ. 1897 โดยงานศึกษากระแสหลักอิงอยู่กับกรอบการอธิบายเรื่องการรักษาเอกราชและอธิปไตยของสยามท่ามกลางการถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งใกล้เคียงกับกรอบแนวคิดแบบ “สภาพจริงนิยม” (Realism) ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยจัดวางให้รัสเซียมีความสำคัญในฐานะอำนาจที่ 3 ที่คอยถ่วงดุลอังกฤษและฝรั่งเศส[1]

งานชิ้นสำคัญคือวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตของฉลอง สุนทราวาณิชย์ ที่ต่อมาตีพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง “*รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*” ที่ศึกษาความสัมพันธ์ของไทยกับรัสเซียผ่านเอกสารภาษาไทย อังกฤษ และรัสเซีย แม้ผลงานชิ้นนี้จะไม่ได้ประยุกต์ใช้ทฤษฎีด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศโดยตรง งานชิ้นนี้มุ่งเน้นในช่วงที่ไทยต้องดำเนินนโยบายเพื่อเอาตัวรอดและรักษาอธิปไตย ท่ามกลางการรุกคืบของจักรวรรดินิยมตะวันตก โดยเฉพาะหลังวิกฤตการณ์ปากน้ำหรือวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้ไทยต้องแสวงหาชาติตะวันตกชาติอื่นเข้ามาช่วยในการเจรจาและต่อรองกับฝรั่งเศส เนื่องจากอังกฤษวางท่าทีเป็นกลาง ทั้งยังแนะนำให้ไทยยอมรับคำขาดของฝรั่งเศส ฉลองเสนอว่าไทยพุ่งความสนใจไปที่รัสเซียเนื่องจากเชื้อพระวงศ์ของทั้งสองชาติมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน นอกจากนี้ ในขณะนั้น รัสเซียยังเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส จึงอาจช่วยโน้มน้าวให้การเจรจาลุล่วงไปได้ จนนำมาสู่การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1897 ในระหว่างการประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ดี ฉลองมองว่าความสัมพันธ์ไทยกับรัสเซียไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมืองและการค้านั้นค่อนข้างจำกัดและไม่ได้พัฒนาไปอย่างจริงจัง อีกทั้งบทบาทของรัสเซียในการช่วยเหลือการเจรจาก็จำกัดเช่นกัน แม้ว่าพระเจ้าซาร์จะทรงช่วยเปิดทางให้ฝรั่งเศสยอมรับเสด็จรัชกาลที่ 5 ก็ตาม แต่การเจรจาก็ยังไม่ลุล่วงจนอีก 6 ปี ให้หลัง ซึ่งรัสเซียก็ไม่ได้มีบทบาทอันใด นอกจากนี้เมื่อประเด็นการรักษาเอกราชและการเอาตัวรอดไม่ใช่ภารกิจหลักของการระหว่างประเทศไทยอีกต่อไปแล้วนั้น ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียก็ยิ่งห่างเหินไปอีก งานศึกษาของฉลองถือว่าเป็นงานคลาสสิกที่สมบูรณ์ในเชิงหลักฐานและเชิงวิพากษ์ต่อผลสำเร็จของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย[2]

วรรณกรรมทางวิชาการอื่น ๆ รวมถึงงานที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว เช่น สารคดี สิ่งพิมพ์รำลึกวาระครบรอบความสัมพันธ์ทางการทูต เป็นต้น ดำเนินตามแนวทางอธิบายเชิงสภาพจริงนิยมและเน้นย้ำถึงความสำคัญของรัสเซียในการพิทักษ์เอกราชของสยาม

---

[1] เพ็ญศรี ดุ๊ก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)* (กรุงเทพฯ: เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น, 2542); วุฒิชัย มูลศิลป์, *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116* (กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา, 2543); Patrick Tuck, *The French Wolf and the Siamese Lamb: The French Threat to Siamese Independence 1858-1907* (Bangkok: White Lotus, 1995).

[2] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516).

มิเช่นนั้นก็ชูประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างสองราชวงศ์หรือความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 และพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2[3]

งานศึกษาในช่วงต่อมาที่พยายามเสนอมุมมองในการศึกษาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียที่โดดเด่น คือผลงานของจิตติภัทร พูนขำ ที่เสนอมุมมองเชิงวิพากษ์ในการศึกษาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย ผ่านกรอบวิเทศพาณิชย์สัมพันธ์ (foreign economic relations) ว่าเป็นพลังขับเคลื่อนความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองชาติ ตั้งแต่ก่อนเริ่มสถาปนาความสัมพันธ์เรื่อยมาจนถึงสิ้นสุดสงครามเย็น เป็นความพยายามฉายภาพความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ แทนที่การมองผ่านกรอบสภาพจริงนิยมเดิม ที่พลังการอธิบายจำกัดอยู่ในความสัมพันธ์ช่วงเริ่มสถาปนาความสัมพันธ์เท่านั้น[4]

จากงานศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียข้างต้น พบว่าส่วนใหญ่มักจะพุ่งประเด็นไปที่ความพยายามรักษาเอกราชของไทยและการเน้นย้ำบทบาทของรัสเซียในความพยายามนี้ หรือเน้นความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แม้จะมีความพยายามเสนอมุมมองเชิงวิพากษ์ผ่านกรอบการศึกษาแบบอื่น แต่ก็ยังมีจำนวนค่อนข้างจำกัด

จากสถานะองค์ความรู้ในปัจจุบัน บทความชิ้นนี้เป็นความพยายามเสนอมุมมองเชิงวิพากษ์ผ่านการใช้กรอบการศึกษาแบบอื่น นอกเหนือจากแบบกระแสหลักเดิม ในที่นี้คือกรอบคิดแบบ “การคิดติดกลุ่ม” (Groupthink) ในการวิเคราะห์การดำเนินนโยบายต่างประเทศ

กรอบการศึกษานี้เป็นการประยุกต์เอากรอบการศึกษาทางจิตวิทยามาใช้ในการศึกษากระบวนการตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศ นักวิชาการคนแรกที่นำเสนอกรอบนี้และเป็นคนที่ริเริ่มใช้คำว่า “การคิดติดกลุ่ม” (Groupthink) คือ Irving Janis นักจิตวิทยาที่ศึกษาสาเหตุของการตัดสินใจที่ผิดพลาดในปฏิบัติการอ่าวหมู (Bay of Pig) ในช่วงของประธานาธิบดีจอห์น เอฟ เคนเนดี (John F. Kennedy) ของสหรัฐในปี ค.ศ. 1961 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สหรัฐได้ฝึกฝนทางทหารแก่ชาวคิวบาที่หลบหนีการปกครองของฟิเดล คาสโตร (Fidel Castro) ที่ปกครองภายใต้อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ และตัดสินใจส่งกองทหารเหล่านี้ไปยกพลขึ้นบกที่อ่าวหมูเพื่อทำการรัฐประหารคาสโตร แต่ปฏิบัติการนี้ล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากประเมินกำลังฝั่งตนสูงไป ในขณะเดียวกันก็ประเมินกำลังของกลุ่มที่ภักดีต่อคาสโตรต่ำเกินไป Janis พบว่าแรงกดดันมีผลให้เกิดภาวะการคิดติดกลุ่ม เนื่องจากเคนเนดีเพิ่งดำรงตำแหน่งประธานาธิบดี ทีมงานและตัวเขาเองมีอายุน้อยมากเมื่อเทียบกับดไวท์ ไอเซนฮาวเออร์ (Dwight Eisenhower) ประธานาธิบดีคนก่อนหน้า นอกจากนี้เคนเนดียังไม่มีทิศทางด้าน

---

[3] ไกรฤกษ์ นานา, *ประวัติศาสตร์นอกพงศาวดารรัชกาลที่ 5 พระพุทธเจ้าหลวงในโลกตะวันตก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546); สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงมอสโก, *ของเพื่อนให้: การครบรอบ 110 ปี ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550).

[4] จิตติภัทร พูนขำ, *วิเทศพาณิชย์สัมพันธ์สู่สงครามเย็น: ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับรัสเซีย (ค.ศ. 1897-1991)* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559).

การต่างประเทศที่ชัดเจนนัก จึงมีความต้องการจะแสดงผลงานที่เป็นรูปธรรมโดยเร็ว ผลปรากฏว่าความพยายามรัฐประหารล้มเหลว นอกจากนี้คาสโตรยังดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ใกล้ชิดกับสหภาพโซเวียตมากขึ้น[5]

Janis เสนอว่าปัจจัยที่นำมาสู่อาการการคิดติดกลุ่มมีหลากหลายสาเหตุรวมถึงระดับความเครียดสูง (high level of stress) ความเหมือนกันเกินไปทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้ดำเนินนโยบาย (socio-cultural uniformity) การมีผู้นำที่อ่อนแอเกินไปหรือเข้มแข็งเกินไป (a weak or dominant leader) ความรู้สึกถูกโดดเดี่ยว (a feeling of isolation) การประเมินความสามารถของกลุ่มตนมากเกินไป (an overestimation of the group's capacity) เป็นต้น โดย Janis ชี้ว่า ในระหว่างการตัดสินใจเชิงนโยบายของเคนเนดีและบรรดาที่ปรึกษาของเขานั้น พบว่า มีปัจจัยบางอย่างจากข้างต้นปรากฏอยู่ มีการนำกรอบการศึกษาของ Janis ไปอธิบายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์อีกหลายครั้ง เช่น การที่รัฐบาลของประธานาธิบดีจอร์จ บุช ตัดสินใจรุกรานอิรักในปี ค.ศ. 2003[6]

จากกรอบการศึกษาข้างต้น บทความชิ้นนี้จะประยุกต์กรอบการศึกษาที่เสนอโดย Janis มาใช้ศึกษากระบวนการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่นำมาสู่การสถาปนาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย เนื่องจากกรอบการศึกษานี้มุ่งวิเคราะห์ในระดับตัวบุคคล (Agency) และอคติทางความคิดของกลุ่ม (Cognitive Bias) ที่ส่งผลให้กลุ่มคนบางกลุ่มครอบงำกระบวนการตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศ เป็นการเกิดเอกฉันท์ผ่านการปิดกั้นทางเลือกอื่น ซึ่งต่างจากงานกลุ่มสภาพจริงนิยมที่มักวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างระบบการเมืองระหว่างประเทศมากกว่า ผู้เขียนตระหนักดีว่าเดิมที่กรอบการศึกษานี้ประยุกต์ใช้การกับการตัดสินใจเชิงนโยบายต่างประเทศในช่วงสงครามเย็น หรือในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 จนถึงต้นศตวรรษที่ 21 ในประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสหรัฐอเมริกา และเน้นไปที่การวิเคราะห์เชิงจิตวิทยา แต่ในบทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอกระบวนการตัดสินใจแบบกลุ่ม โดยมุ่งศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของทั้งไทยและรัสเซีย ซึ่งมีโครงสร้างทางการเมืองและกระบวนการตัดสินใจแตกต่างอย่างมากจากระบอบประชาธิปไตย คือมีขั้นตอนและลักษณะกลุ่มคนที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศแตกต่างกัน

นอกจากนี้ งานศึกษาที่ผ่านมาโดยมากมักไม่ได้ให้ภาพกลุ่มบุคคลที่มีผลต่อการตัดสินใจหรือดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยและรัสเซียเป็นหลัก อาจจะเนื่องจากทั้งสองชาติ ณ ขณะนั้นปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมถึงคำถามวิจัยที่มักจะเน้นไปที่ภาพรวมหรือการประเมินความสำเร็จของนโยบายต่างประเทศ หรือการพุ่งเป้าไปที่การฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างของทั้งสองชาติในช่วงยาว นอกจากนี้ แม้ว่าทั้งสองชาติมีโครงสร้างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจ

[5] Jean-Frédéric Morin and Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox* (Dordrecht, the Netherlands: Republic of Letters, 2009).

[6] D. Badie, "Groupthink, Iraq and the War on Terror: Explaining U.S. Policy Shift toward Iraq," *Foreign Policy Analysis* 6, no. 4 (October, 2010).

สิทธิ์ขาดในการด้านปกครอง ทั้งยังมีจำนวนบุคคล ขั้นตอน และกระบวนการตัดสินใจที่แตกต่างจากระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ปฏิเสธมิได้ว่าการตัดสินใจนโยบายหนึ่ง ๆ นั้นย่อมต้องมีบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะทางแวดล้อมผู้ที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดนี้ ทั้งยังมีปัจจัยเรื่องความสัมพันธ์ส่วนตัวและลำดับอาวุโสเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น กรณีของสยามรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าน้องยาเธอที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีทั้งหลาย การที่จะแสดงความเห็นคัดค้านโดยตรงจึงอาจจะไม่สอดคล้องกับครรโลงของระบอบการปกครอง แต่ก็พอจะอนุมานได้จากหลักฐานของอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ หรือกรณีของรัสเซียที่พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงไม่ได้เตรียมพระองค์มามากนักก่อนจะเสวยราชสมบัติ ทำให้เสนาบดีในรัชสมัยของพระราชบิดามีอิทธิพลต่อการตัดสินพระทัยของพระองค์มาก เป็นต้น ผู้เขียนจึงมองว่าการนำเสนอมิติเชิงกลุ่มบุคคลในการตัดสินใจและออกนโยบายต่างประเทศในช่วงเวลาหนึ่งนั้นน่าจะมีคุณูปการต่อองค์ความรู้ในประเด็นนี้ไม่มากก็น้อย และอาจช่วยประสานองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของไทยและรัสเซียที่มีอยู่เดิมให้เห็นถึงรายละเอียดของความสัมพันธ์ทั้งสองชาติ หรือการตีความหลักฐานชั้นต้นที่มีอยู่เดิมในอีกมุมมอง ผ่านทางกรอบการศึกษาการดำเนินนโยบายต่างประเทศ

จากที่กล่าวมาข้างต้น บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษากลุ่มบุคคลที่มีผลต่อการตัดสินใจนโยบายต่างประเทศของไทยและรัสเซีย เหตุใดช่วง ค.ศ. 1893-1904 ไทยจึงแสวงหาชาติมหาอำนาจตะวันตกชาติที่ 3 มาช่วยในการเจรจากับฝรั่งเศสและถ่วงดุลกับอังกฤษ และเหตุใดจึงเปลี่ยนแนวนโยบาย รวมถึงเหตุใดรัสเซียจึงเปลี่ยนท่าทีจากเดิมที่ไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวและเลือกที่จะเสนอความช่วยเหลือแก่ไทย แต่ต่อมากลับค่อย ๆ เปลี่ยนท่าทีและห่างเหินออกไปในท้ายที่สุด

บทความนี้มุ่งศึกษาพลวัตของกลุ่มผู้มีอิทธิพลต่อการวางนโยบายต่างประเทศของไทยและรัสเซีย ในช่วง ค.ศ. 1893-1904 โดยปี ค.ศ. 1893 คือปีที่เกิดวิกฤตการณ์ปากน้ำ และปี ค.ศ. 1904 คือปีที่มีการลงนามระหว่างไทยกับฝรั่งเศสว่าด้วยการปักปันเขตแดนและตกลงเรื่องข้อพิพาทอื่น ๆ ได้เป็นครั้งแรก โดยเนื้อหาหลังจากนี้จะแบ่งเป็น 4 ส่วน ส่วนแรกจะกล่าวถึงสาเหตุที่นำไปสู่การคิดติดกลุ่มในหมู่ชนชั้นนำไทย ส่วนที่สองจะกล่าวถึงสาเหตุที่นำไปสู่การคิดติดกลุ่มในหมู่ชนชั้นนำรัสเซียและสาเหตุที่รัสเซียสนใจจะสถาปนาความสัมพันธ์กับสยาม ส่วนที่สามจะประเมินผลของนโยบายต่างประเทศของทั้งไทยและรัสเซีย ทั้งจะชี้ให้เห็นว่าเหตุใดความสัมพันธ์ของทั้งสองชาติจึงห่างเหินในท้ายที่สุด และส่วนที่สี่เป็นการสรุปบทความ

บทความนี้พบว่า การสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียมิได้เกิดจากความพยายามของฝ่ายไทยหรือสายสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างประมุขของ 2 ชาติเท่านั้น แต่มีเหตุปัจจัยอื่นด้วย ซึ่งก็คือการคิดติดกลุ่มในฝั่งไทยที่ต้องการชาติมหาอำนาจที่ 3 มาเป็นอนุญาโตตุลาการในการเจรจากับฝรั่งเศส หลังวิกฤต ร.ศ. 112 และจากการที่อังกฤษ ซึ่งเคยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเดิมมีท่าทีเมินเฉย ส่งผลให้มีความพยายามสถาปนาความสัมพันธ์กับรัสเซีย ทั้ง ๆ ที่ชนชั้นนำสยามส่วนใหญ่มีความนิยมอังกฤษอยู่ ส่วนรัสเซียนั้น ชนชั้นนำรัสเซีย

ไม่ได้สนใจไทยมากนักในอดีต แต่หลังการติดต่อจากฝั่งไทย ชนชั้นนำรัสเซียมองว่าการสถาปนาความสัมพันธ์กับไทยสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ใหญ่ของรัสเซียที่มุ่งขยายอิทธิพลมาทางตะวันออก ทั้งยังตั้งความหวังจะประสานงานกับฝรั่งเศสที่เป็นพันธมิตร ในการคานอำนาจกับอังกฤษในเอเชีย

อย่างไรก็ดี การใช้กรอบการคิดติดกลุ่มเป็นการนำเสนอแนวทางหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจมิติการตัดสินใจของกลุ่มชนชั้นนำ โดยผู้เขียนตระหนักดีว่าการวิเคราะห์นี้เป็นการตีความภายใต้กรอบปัจจุบัน ซึ่งมีข้อจำกัดด้านหลักฐานและระยะห่างของยุคสมัย หลักฐานส่วนใหญ่ที่ใช้ในบทความนี้เป็นที่เผยแพร่อยู่ก่อนแล้ว เนื่องจากเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างมากจากนักวิชาการในอดีต แต่เป้าประสงค์หลักของบทความนี้คือการอธิบายหลักฐานผ่านกรอบการคิดติดกลุ่มถึงการคลี่คลายของความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างไทย-รัสเซียในช่วงแรก

2. การคิดติดกลุ่มในหมู่ชนชั้นนำไทย (ค.ศ. 1893-1897)

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่ารัชสมัยของพระสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1868-1910) เป็นช่วงที่ประเทศไทยมีการปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับภาวะสมัยใหม่ (Modernity) และการรับมือกับการล่าอาณานิคม (Colonial Encroachment)[7] รวมทั้งเป็นช่วงที่นักวิชาการลงความเห็นตรงกันว่าเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy)[8] กล่าวคือ มีการรวมศูนย์อำนาจการบริหารไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์จากที่แต่เดิมขุนนางมีบทบาทในการบริหารราชการสูงมาก มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารราชการ ยกเลิกระบบจตุสดมภ์เดิมที่แบ่งแยกหน้าที่รับผิดชอบตามพื้นที่และตั้งกระทรวง 12 กระทรวง แบ่งภาระความรับผิดชอบตามหน้าที่และลักษณะเนื้องาน ส่วนเสนาบดีกระทรวงส่วนใหญ่นั้น รัชกาลที่ 5 โปรดจะทรงแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอของพระองค์ดำรงตำแหน่งแทนที่เหล่าขุนนางเดิม กระทรวงการต่างประเทศไทยก็ถือเป็นหนึ่งในหน่วยงานที่ถูกจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1885 ณ วังสราญรมย์ เพื่อดูแลกิจการด้านการต่างประเทศเป็นการเฉพาะ

หากมองอย่างผิวเผิน กลไกราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ดูเหมือนจะขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติและจากเอกสารชั้นต้นพบว่ารัชกาลที่ 5 ทรงปรึกษาหารือกับเจ้านายคนสนิทและที่ปรึกษาที่ไว้วางพระทัยจำนวนหนึ่ง โดยมีบุคคลที่โดดเด่น ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ (ค.ศ. 1858-1923) (ต่อจากนี้: กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

[7] Thongchai Winichakul, “Siam’s Colonial Conditions and the Birth of Thai History,” in *Unraveling Myths in Southeast Asia Historiography: Essays in Honor of Barend Jan Terwiel*. ed. Volker Grabowski (Bangkok: River Books Press, 2011).

[8] สมเกียรติ วันทะนะ, “รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ในสยาม 2435-2475,” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, ฉ. 17 (มิถุนายน 2533): 23-44; Chaiyan Rajchagool, *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy: Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism* (Bangkok: White Lotus, 1994); Kullada Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism* (Abington, UK: RoutledgeCurzon, 2004).

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ค.ศ. 1862-1943) (ต่อจากนี้: กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) เจ้าพระยาอภัยราชา (กุสตาฟ รอแลง-ยัคมินส์) (ค.ศ. 1835-1902) ผู้เขียนเสนอว่าประสบการณ์และมุมมองทางการทูตของกลุ่มคนสนิทของรัชกาลที่ 5 นี่เอง ที่ส่งผลให้เกิดการคิดติดกลุ่มในช่วงที่เกิดวิกฤตปากน้ำและการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับรัสเซีย ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องกล่าวถึงภูมิหลังและประสบการณ์ของคนสนิทเหล่านี้อย่างสังเขป

กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์พระองค์ทรงมีความสนพระทัยในภาษาอังกฤษ การคำนวณ และการต่างประเทศ ด้วยพระปรีชาสามารถดังนี้จึงทำให้พระองค์เป็นที่ไว้วางพระทัยของรัชกาลที่ 5 อย่างมาก ในช่วงที่มีการคานอำนาจกับกลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาค[9] และทรงเป็นราชเลขานุการส่วนพระองค์ฝ่ายต่างประเทศ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงได้รับมอบหมายให้ดูแลเรื่องการปฏิรูปการคลัง หอรัษฎากรพิพัฒน์ แม้แต่การคำนวณปฏิทินแบบใหม่ให้สอดคล้องกับแบบตะวันตก[10] ต่อมาในปี ค.ศ. 1885 เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) ขอลาออกจากการเป็นเสนาบดีกรมท่า ซึ่งดูแลเรื่องกิจการต่างประเทศเดิม รัชกาลที่ 5 จึงทรงแต่งตั้งให้กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศองค์แรก โดยขณะนั้นมีพระชนมายุเพียง 28 พรรษาเท่านั้น[11] พระองค์ทรงรับช่วงต่อการเจรจาว่าด้วยการตั้งกงสุลอังกฤษและศาลระหว่างประเทศที่เชียงใหม่เพื่อพิจารณาคดีอาชญากรรมที่พัวพันกับคนในบังคับอังกฤษ รวมถึงเรื่องสัมปทานป่าไม้ที่เจ้านายล้านนาออกสัมปทานซ้ำซ้อนจนเกิดเป็นข้อพิพาทกับคนในบังคับอังกฤษ[12]

กล่าวโดยรวมแล้ว กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงเข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศในช่วงที่มีการเจรจากับอังกฤษอย่างเข้มข้น ธรรมชาติของการตกลงกับอังกฤษนั้นมักเป็นการเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อแบ่งเขตอิทธิพลให้ชัดเจน ในบางครั้งเป็นประโยชน์กับฝ่ายสยามในการรวบอำนาจหัวเมือง ดังเช่นกรณีหัวเมืองล้านนา แม้จะมีการปะทะกันอยู่บ้าง แต่ฝ่ายสยามกับอังกฤษก็สามารถหาข้อตกลงเพื่อไม่ให้สถานการณ์บานปลายได้โดยตลอด เป็นไปได้ว่า ความสำเร็จเหล่านี้ส่งผลให้กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงยึดถือแนวทางการทูตนี้เป็นหลักปฏิบัติของพระองค์และทรงมีมุมมองที่ค่อนข้างเป็นบวกต่ออังกฤษ เนื่องจากเป็นชาติที่สนับสนุนฝ่ายรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ยังคานอำนาจกับกลุ่มขุนนาง[13]

---

[9] Kullada Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism*, 39-40.

[10] วิภัส เลิศรัตนรังษี, "โทรเลขกับการรวมศูนย์อำนาจของรัฐไทยในสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2566).

[11] Pran Jintrawet, "On His Majesty's Foreign Service: The "Royal" Ministry of Foreign Affairs and Legitimacy of the Siamese Absolutist State (1885-1919)" (PhD diss., Graduate School of Asia Pacific Studies, Waseda University, 2021), 166-167.

[12] รัตนาพร เศรษฐกุล, "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2416-2480)" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524); Akiko Iijima, "The 'International Court' System in the Colonial History of Siam," *Taiwan Journal of Southeast Asian Studies* 5, no. 1 (January, 2008).

[13] David K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn* (New Haven, CT: Yale University Press, 1984).

เมื่อสยามเริ่มปฏิสัมพันธ์กับฝรั่งเศสมากขึ้นในการอ้างสิทธิ์เหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหรือประเทศลาวในปัจจุบัน กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการก็ทรงพยายามดำเนินแนวทางเดียวกันกับที่เคยทำสำเร็จกับอังกฤษ รัชกาลที่ 5 เองก็ทรงเห็นด้วยให้ใช้กลยุทธ์ทางการทูตเช่นเดียวกับช่วงที่สยามแผ่ขยายอิทธิพลเข้าไปในหัวเมืองล้านนา อย่างเช่นความพยายามจัดตั้งกงสุลร่วมกัน หรือการประวิงเวลาไม่ตกลงให้ชัดเจนเรื่องคนในบังคับ[14] แต่ฝรั่งเศสมีแนวทางทางการทูตที่แตกต่างจากอังกฤษ โดยมีลักษณะแข็งกร้าวกว่าไม่ยินยอมให้ฝ่ายสยามตั้งกงสุลในพื้นที่พิพาท ทั้งยังใช้วิธีการเผชิญหน้าอย่างชัดเจน จนทำให้ฝ่ายสยามเลือกที่จะเผชิญหน้าเช่นกัน

การแข่งขันอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจบลงด้วยวิกฤตปากน้ำ เมื่อฝรั่งเศสตัดสินใจส่งเรือรบ 3 ลำ เข้ามาประจันกับพระบรมมหาราชวัง บีบให้ฝ่ายสยามยอมลงนามสละสิทธิ์เหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รวมถึงส่งกองทหารเข้ามายึดครองจันทบุรีและตราดไว้ด้วย จนกว่าจะมีการปักปันเขตแดนแล้วเสร็จ เดิมทีฝ่ายสยามคาดว่าอังกฤษน่าจะเข้ามาแทรกแซงช่วยเหลือฝั่งตน แต่กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษแนะนำให้สยามยินยอมทำตามข้อเสนอของฝรั่งเศส รัสเซียเองก็มีท่าทีเช่นเดียวกันคือแสดงความเห็นใจต่อสยามและแนะนำให้ยอมทำตามข้อเสนอของฝรั่งเศส[15]

วิกฤตปากน้ำถือเป็นจุดเปลี่ยนทางการทูตครั้งสำคัญของสยามที่บ่งชี้ว่าแนวทางทางการทูตเช่นเดิมไม่ได้ผลอีกต่อไป กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงต้องรับผิดชอบการเจรจากับฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายระหว่างประเทศที่มีความซับซ้อนอย่างสูง ซึ่งชนชั้นนำสยามแทบจะไม่มีประสบการณ์เลย สถานการณ์นี้ ส่งผลให้เจ้าพระยาอภัยราชา (กุสตาฟ รอแลง-ยัคมินส์) เข้ามามีบทบาทสำคัญในช่วงนี้

เจ้าพระยาอภัยราชา (กุสตาฟ รอแลง-ยัคมินส์) เป็นนักกฎหมายและนักการเมืองชาวเบลเยี่ยม ยัคมินส์เป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งสถาบันกฎหมายระหว่างประเทศ (Institut de Droit International) เมื่อปี ค.ศ. 1873 ร่วมกับกลุ่มนักกฎหมายที่เห็นตรงกันว่ากฎหมายระหว่างประเทศสามารถเป็นกลไกในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างประเทศและผดุงสันติภาพได้ ด้วยเหตุนี้ พวกเขาเห็นว่าจำเป็นต้องมีองค์การกลางที่เชี่ยวชาญด้านกฎหมายระหว่างประเทศโดยเฉพาะเพื่อเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ยหรืออนุญาโตตุลาการ (arbitration)[16]

ในปี ค.ศ. 1891 เขาได้เดินทางไปอียิปต์เพื่อรับงานที่ปรึกษาด้านกฎหมายแก่คาดีฟแห่งอียิปต์ แต่คาดีฟ ผู้ปกครองอียิปต์กลับเสียชีวิตไม่นานหลังยัคมินส์เดินทางไปถึง ที่นั่นเองเขาได้พบกับกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงอยู่ระหว่างเสด็จเยือนยุโรปเป็นผู้แทนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอให้ยัคมินส์รับตำแหน่งที่ปรึกษาทั่วไป

[14] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509), 116.

[15] ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, *ชิงแดนแม่น้ำโขง: ประวัติศาสตร์เสียดินแดนฉบับวิวาท(กรรม)* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2567), 93-94.

[16] Martti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2001), 39-40.

เพื่อช่วยปรับปรุงระบบกฎหมายของสยามให้ทันสมัยและเป็นที่ปรึกษาด้านการต่างประเทศ ซึ่งยัคมินส์ตกลงรับทำหน้าที่นี้และเดินทางไปยังสยามในปี ค.ศ. 1892[17]

ยัคมินส์มีบทบาทสำคัญในช่วงที่เกิดวิกฤตปากน้ำ เนื่องจากความสามารถด้านกฎหมายและภาษาฝรั่งเศส ความเชื่อมั่นในระบบอนุญาโตตุลาการของยัคมินส์มีผลอย่างมากต่อแนวทางการเจรจาและคลี่คลายข้อพิพาทของสยาม ยัคมินส์เชื่อว่าจำต้องมีประเทศที่ 3 เป็นตัวกลางในการเจรจากับฝรั่งเศส ในตอนแรกยัคมินส์เห็นว่าอังกฤษเหมาะสมที่สุดในการทำหน้าที่นี้ แต่ด้วยท่าทีของอังกฤษที่ไม่ต้องการจะเข้ามาแทรกแซงโดยตรง จุดสนใจเลยเปลี่ยนไปที่รัสเซีย ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปหลังจากที่เอ่ยถึงบุคคลสำคัญในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทย นั่นก็คือกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 4 และเจ้าจอมมารดาซุ่ม ทรงไม่ได้เป็นพระเจ้าน้องยาเธอที่ใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ทรงพระเยาว์เหมือนกับกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ แต่หลังจากที่ทรงรับราชการอย่างขยันขันแข็ง รัชกาลที่ 5 จึงทรงเล็งเห็นในพระปรีชาสามารถของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงมอบหมายให้เป็นผู้แทนพระองค์เสด็จเยือนยุโรป ในปี ค.ศ. 1891 ตอบแทนการมาเยือนของมกุฎราชกุมารรัสเซีย (ต่อมาเป็นพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2) พระองค์ยังทรงเป็นผู้ทาบทามให้ยัคมินส์เข้ามารับตำแหน่งที่ปรึกษาทั่วไปของสยามด้วย ในระหว่างที่ทรงแวะพักที่อียิปต์ขณะกำลังเสด็จพระดำเนินกลับสยาม[18] หลังการเสด็จเยือนยุโรปแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทย[19]

ในช่วงที่สยามเผชิญวิกฤตปากน้ำจนถึงช่วงที่มีการสถาปนาความสัมพันธ์กับรัสเซียนั้น คือช่วงเวลาที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงค่อย ๆ ได้รับความไว้วางพระทัยให้ทำงานราชการที่สำคัญและเป็นพระเจ้าน้องยาเธอที่ทรงฟังความเห็นมากขึ้นเรื่อย ๆ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถือได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญในราชสำนักสยามที่สนับสนุนให้เจริญสัมพันธไมตรีกับรัสเซีย[20]

วิกฤตปากน้ำปี ค.ศ. 1893 เป็นหมุดหมายสำคัญทางการเมืองและประวัติศาสตร์ไทย รายละเอียดของเหตุการณ์นี้มีนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศได้ศึกษาไว้ละเอียดพอสมควรแล้ว บทความนี้จึงขอกล่าวถึงโดยสังเขปและในประเด็นที่นำมาสู่การตัดสินใจแบบการคิดติดกลุ่ม[21]

---

[17] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ต. 2/1 พระราชโทรเลขสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบทูล สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เรื่อง จ้าง มร. ยัคมินส์เข้ามารับราชการในเมืองไทย (31 ธันวาคม ร.ศ. 110 [ค.ศ. 1891])

[18] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545), 93-97.

[19] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, *เทศาภิบาล* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 25.

[20] Henry Norman, *The Peoples and Politics of the Far East: Travels and Studies in the British, French, Spanish, and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam and Malaya*, 7th ed. (London: T. Fisher Unwin, 1907), 449-450.

[21] ดู ไกรฤกษ์ นานา, *ประวัติศาสตร์นอกพงศาวดารรัชกาลที่ 5 พระพุทธเจ้าหลวงในโลกตะวันตก*; จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112: การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, วิทยาลัยวิชาการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516); วิภัส เลิศรัตนรังษี, "โทรเลขกับการรวมศูนย์อำนาจของรัฐไทยในสมัยรัชกาลที่ 5"; วุฒิชัย มูลศิลป์, *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116*; Nigel Brailey, *Imperial Amneisa: Britain, France, and "the Question of Siam"* (Switzerland: Palgrave Macmillian, 2018).

ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้วว่าชนชั้นนำสยามทั้งรัชกาลที่ 5 และบรรดาเจ้านายที่ดูแลเรื่องการต่างประเทศนั้น มีประสบการณ์การเจรจาทางการทูตส่วนใหญ่กับอังกฤษ แม้จะมีข้อพิพาทกันอยู่บ้างอย่างกรณีการปักปันเขตแดนแถบลุ่มแม่น้ำสาละวิน ในบางครั้งเกิดการปะทะประปราย แต่อังกฤษและสยามมักไกล่เกลี่ยข้อพิพาทได้ผ่านการเจรจาและประนีประนอม หลีกเลี่ยงไม่ให้การปะทะขยายวงเป็นการสู้รบขนาดใหญ่ จึงกล่าวได้ว่าชนชั้นนำสยามดำเนินนโยบายทางการทูตโดยอิงจากประสบการณ์ที่มีกับอังกฤษเป็นหลัก ซึ่งสะท้อนผ่านความพยายามในการปักปันเขตแดนทางฝั่งแม่น้ำโขง

ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกับที่สยามขยายอิทธิพลเหนือเจ้านายล้านนาผ่านการตั้งศาลกงสุล ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษนั้น กรุงเทพฯ ได้ใช้โอกาสที่เกิดจีนฮ่อปล้นสดมภ์แถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในปี ค.ศ. 1887 ส่งกองกำลังเข้าไปประจำการอยู่ในพื้นที่ ทั้งหลวงพระบางและหนองคาย[22] ในช่วงนั้น สยามมีนโยบายมุ่งการยกเลิกระบบกินเมืองเดิมที่เจ้าเมืองต่าง ๆ ส่งทอดตำแหน่งให้ลูกหลาน เปลี่ยนมาเป็นระบบเจ้าเมืองกินเงินเดือนจากกรุงเทพฯ อีกประเด็นคือการสลายหัวเมืองน้อยใหญ่และรวมกันขึ้นเป็นมณฑล เพื่อให้สะดวกต่อการจัดการการปกครอง ขึ้นตรงต่อส่วนกลาง[23] มุ่งเน้นขยายอิทธิพลเข้าไปในหัวเมืองประเทศราชเดิมทางด้านฝั่งแม่น้ำโขงนั้น สยามได้เผชิญหน้ากับฝรั่งเศสเป็นครั้งแรก ซึ่งมีฐานที่มั่นอยู่ในไซ่ง่อนและกัมพูชาอยู่เดิมแล้ว และหวังขยายอิทธิพลต่อมาในหมู่เจ้านายลาว

ทั้งสองฝ่ายพยายามแข่งขันกันขยายอิทธิพลในพื้นที่ดังกล่าว ผ่านทางสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น ธงชาติ การจัดตั้งสถานที่ราชการ ระบบไปรษณีย์และโทรเลข เป็นต้น การแข่งขันอิทธิพลนี้ก่อให้เกิดการปะทะกันระหว่างกองกำลังของสยามและฝรั่งเศส ตามแนวชายฝั่งแม่น้ำโขงบริเวณอุบลราชธานีและหนองคาย ช่วงเดือนเมษายน ปี ค.ศ. 1893[24] หลังการปะทะแถบแม่น้ำโขงผ่านไปราว 2 เดือน ที่หนองคายกองกำลังฝรั่งเศสได้เข้ามาขับไล่พระยอดเมืองขวางข้าหลวงสยามที่เข้าไปปักปันเขตแดน จนเกิดการปะทะกันส่งผลให้นายทหารฝรั่งเศสเสียชีวิตและกองกำลังฝรั่งเศสได้จับกุมตัวพระยอดเมืองขวางผู้ก่อเหตุไว้[25]

เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดความขัดแย้งขยายวงมาถึงกรุงเทพฯ เนื่องจากราชทูตฝรั่งเศสยื่นประท้วงต่อรัฐบาลสยามให้รับผิดชอบต่อการตายของนายทหารผู้นี้ และให้สยามรับผิดชอบค่าเสียหายอีกหลายประการ สถานทูตชาติตะวันตกในกรุงเทพฯ พิจารณาว่าความตึงเครียดนี้อาจนำไปสู่การสู้รบในกรุงเทพฯขึ้น จึงได้เรียกเรือรบของตนมาเพื่อปกป้องคนในบังคับของตน

---

[22] Snit Smuckarn and Kennon Breazeale, *A Culture in Search of Survival: The Phuan of Thailand and Laos* (New Haven, CT: Yale University Southeast Asian Studies, 1988), 66.

[23] "รายงานการประชุมครั้งที่ 27 (5 พฤษภาคม พ.ศ. 2435)," ใน *รายงานการประชุมเสนาบดีสภา ร.ศ. 111 เล่ม 1* (งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 19 เมษายน 2550), 338.

[24] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112: การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง" 151-152.

[25] จินตนา พิศนาคะ, "ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศึกษากรณีคดีพระยอดเมืองขวาง" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 17-20.

นายปาวีจึงใช้โอกาสนี้เรียกเรือปืนจากไซ่ง่อนเข้ามาเพิ่มอีก 2 ลำ ในวันที่ 13 กรกฎาคม ทั้งที่เดิมมีเรือรบฝรั่งเศส 1 ลำ ที่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสอยู่แล้ว

กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการและยัคมินส์ได้ส่งโทรเลขประท้วงต่อรัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ให้ยุติคำสั่งของนายออกุสต์ ปาวี (Auguste Pavie) (ค.ศ. 1847-1925) รองกงสุลฝรั่งเศสประจำหลวงพระบาง โดยอ้างกฎหมายระหว่างประเทศว่าห้ามนำเรือรบเข้าไปในอาณาเขตของชาติอื่นเกิน 2 ลำ ทว่าคำสั่งห้ามของปารีสมาถึงในช่วงที่กรมพระเทวะวงศ์ยังทรงบรรทมอยู่ และเกิดการปะทะระหว่างเรือรบฝรั่งเศสกับทหารสยามไปแล้ว โดยที่เรือรบฝรั่งเศสฝ่าแนวป้องกันมาจอดที่หน้าสถานทูตได้แล้ว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวังพอดี[26]

จากนั้น ฝรั่งเศสได้ยื่นคำขาด (Ultimatum) เรียกร้องค่าเสียหาย ซึ่งรวมถึงให้สยามจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม 3 ล้านฟรังก์ ให้สละสิทธิ์การปกครองในพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รวมถึงให้มีการจัดตั้งเขตปลอดทหาร 25 กิโลเมตร นับจากแม่น้ำโขงอีกด้วย เป็นต้น กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการได้ติดต่ออังกฤษให้เข้ามาไกล่เกลี่ย แต่อังกฤษเพียงแสดงความเห็นใจและให้สยามยินยอมตามข้อเสนอของฝรั่งเศส กระทรวงต่างประเทศสยามได้ติดต่อไปยังราชสำนักของพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 แห่งรัสเซีย (ครองราชย์ปี ค.ศ. 1881-1894) แต่ก็ได้รับคำตอบในลักษณะเดียวกับอังกฤษ รัฐบาลสยามจึงไม่มีทางเลือกนอกจากเข้าสู่กระบวนการเจรจาเพื่อยอมรับคำขาดของฝรั่งเศส[27] จากลายพระหัตถ์ของกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ชี้ให้เห็นว่าพระองค์และยัคมินส์พยายามเจรจาต่อรอง โดยอ้างกฎหมายระหว่างประเทศเรื่องจำนวนเรือรบในอาณาเขตชาติอื่น แต่ฝรั่งเศสมีท่าทีที่ไม่เป็นมิตร โดยเฉพาะนายปาวี ทั้งยังใช้กลยุทธ์ถ่วงเวลาและกลับคำไปมา เช่น อ้างถึงระบบรัฐสภาของฝรั่งเศสที่มีกลุ่มการเมืองหลายฝ่าย โดยเฉพาะฝ่ายที่นิยมให้ขยายอาณานิคม (parti colonial) ที่สนับสนุนให้มีท่าทีแข็งกร้าวต่อสยามก็ทรงอิทธิพลในรัฐสภามาก จึงไม่อาจจะให้คำมั่นที่แน่นอนหรือประเมินเวลาที่แน่ชัดได้ว่าจะได้คำตอบเมื่อใด ท้ายที่สุดฝ่ายฝรั่งเศสในอินโดจีนไม่รับฟังและส่งทหารเข้ายึดเมืองจันทบุรีเป็นหลักประกัน[28]

เดือนตุลาคม 1893 ฝ่ายสยามยินยอมทำตามคำขาดของฝรั่งเศส แต่ยังมีประเด็นที่ยังไม่ได้รับการคลี่คลายคือ คดีพระยอดเมืองขวาง ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส การปักปันเขตแดนให้แน่ชัด ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเหนือพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เช่น กรณีเมืองหลวงพระบาง นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังไม่ยอมถอนทหารจากจันทบุรีจนกว่าประเด็นเหล่านี้จะได้รับการคลี่คลายอีกด้วย[29]

---

[26] Walter E. J. Tips, *Gustave Rolin-Jaequemyns and the Making of Modern Siam: The Diaries and Letters of King Chulalongkorn's General Adviser* (Bangkok: White Lotus, 1996), 89-90.

[27] วุฒิชัย มูลศิลป์, *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ.* 116, 158-161.

[28] ลายพระหัตถ์กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการกราบบังคมทูลฯ รัชกาลที่ 5. เรื่อง ม. เลอ มีร์ เดอ วิเลร์ส์กับ ม. ปาวี มาเฝ้ากรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ศาลาว่าการต่างประเทศเพื่อประชุมปรึกษาเรื่อสัญญา. (27 กันยายน ร.ศ. 112 [ค.ศ. 1893]), ใน *150 ปี สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ* (กรุงเทพ: ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2551), 23-28.

[29] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*, 56

ในปี ค.ศ. 1896 อังกฤษและฝรั่งเศสได้ลงนามในปฏิญญารับประกันบูรณภาพและเอกราชของสยามในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยที่ฝ่ายสยามไม่ได้มีส่วนร่วมในการเจรจาแต่อย่างใด ปฏิญญานี้ยิ่งทำให้ฝ่ายไทยกังวลใจเรื่องสิทธิ์เหนือดินแดนนอกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น ลุ่มแม่น้ำโขงและพื้นที่บริเวณคาบสมุทรมลายู เป็นต้น แต่บรรดาชนชั้นนำสยามยังมีความกังวลเหนือดินแดนนอกเหนือจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา[30]

การที่ต้องเจรจากับฝรั่งเศสต่อ โดยเฉพาะเรื่องการปักปันเขตแดนนี้เอง ทำให้สยามจำต้องหาชาติมหาอำนาจยุโรปอื่นเข้ามาเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ย เนื่องจากอังกฤษแสดงท่าทีชัดเจนว่าจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งนี้

สถานการณ์นี้ส่งผลให้รัชกาลที่ 5 ทรงตัดสินพระทัยเสด็จประพาสยุโรปเพื่อเจรจากับฝรั่งเศสเองโดยตรง หมายกำหนดการเดิมวางไว้ว่าจะเสด็จประพาสในปี ค.ศ. 1893 แต่เนื่องจากรัชกาลที่ 5 ทรงประชวรอย่างหนัก จึงต้องเลื่อนหมายกำหนดออกไปถึง 4 ปี และเริ่มหารือกันใหม่ในช่วงปลายปี ค.ศ. 1896 มีการตั้งคณะที่ปรึกษาเรื่องการประพาสยุโรป โดยบุคคลสำคัญคือ รัชกาลที่ 5 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และยัคมินส์ (ได้รับราชทินนามเจ้าพระยาอภัยราชา) รวมถึงบรรดาราชทูตในยุโรป โดยบุคคลที่อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ มองว่ามีส่วนสำคัญในการตัดสินใจด้านการต่างประเทศและการวางหมายกำหนดการประพาสยุโรปก็คือยัคมินส์ โดยในรายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษระบุว่ารัชกาลที่ 5 ทรงให้ความไว้วางพระทัยและทรงปรึกษาอยู่ตลอด (‘to whom, everything is referred, from the king to the last appointed minister’)[31]

ที่ประชุมกำหนดเส้นทางการเสด็จที่รวมประเทศมหาอำนาจสำคัญ ๆ ในยุโรป แม้เป้าหมายการเจรจาคือฝรั่งเศส แต่ท่าทีที่ไม่เป็นมิตรนักของรัฐบาลและข้าราชการฝรั่งเศสทำให้ประเทศที่บรรดาชนชั้นนำสยามยังคงให้ความสำคัญกับอังกฤษเป็นอันดับแรก รองลงมาคือรัสเซีย ทั้งกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการและยัคมินส์ยังคงมองว่าอังกฤษเป็นชาติที่ชนชั้นนำสยามมีความสัมพันธ์ด้วยมาอย่างยาวนานและมีอิทธิพลทางการเมืองมากที่สุดในขณะนั้น[32] ส่วนรัสเซียนั้น พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 (ครองราชย์ปี ค.ศ. 1894-1917) สืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา ทางสยามมั่นใจว่ารัสเซียจะให้การต้อนรับเป็นอย่างดี เนื่องจากเมื่อครั้งยังพระเจ้าซาร์ดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมารได้เสด็จประพาสสยาม และรัชกาลที่ 5 ก็ทรงจัดการต้อนรับถวายเป็นอย่างดี ทั้งสองพระองค์จึงมีความสนิทสนมกัน นอกจากนี้ รัสเซียเพิ่งลงนามเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส จึงอาจเป็นไปได้ที่รัสเซียจะช่วยเป็นตัวกลางในการเจรจา แผนการเสด็จอย่างเป็นทางการ (state visit) จึงระบุว่าให้รัชกาลที่ 5 เสด็จไปยังรัสเซียและอังกฤษก่อน

---

[30] Chandran Jeshurun, “The Anglo-French Declaration of January 1896 and the Independence of Siam,” *Journal of Siam Society* 58, no. 2, (July, 1970): 106.

[31] The National Archive. F.O. 422/47 Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records. Greville to Salisbury (21 October 1897)

[32] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป,” ใน *โครงการวิจัยชุดยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง* (ม.ป.พ.: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 2546), 79.

ตามด้วยฝรั่งเศส โดยที่ฝรั่งเศสยังไม่ตอบรับการเสด็จอย่างเป็นทางการ รัชกาลที่ 5 จึงทรงตัดสินพระทัยว่าจะทรงคอยให้เสด็จถึงรัสเซียก่อน เพื่อให้รัสเซียช่วยเจรจาให้ฝรั่งเศสยอมรับเสด็จ[33]

เมื่อได้ข้อสรุปเช่นนี้ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงสั่งการให้ทูตและผู้แทนสยามติดต่อไปยังรัฐบาลของชาติยุโรปต่าง ๆ แต่อังกฤษมีท่าทีค่อนข้างเฉยเมยและแบ่งรับแบ่งสู้เรื่องการถวายการต้อนรับ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณฯ ราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอนและนายเฟรเดอริก เวอร์นี (Frederick Verny) ชาวอังกฤษที่ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาสถานทูตสยามประจำกรุงลอนดอน ได้ลองทาบทามกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษอยู่หลายครั้ง ซึ่งได้รับคำตอบทำนองว่า แม้อังกฤษจะไม่คัดค้านแผนการเสด็จประพาสโดยทางการ แต่ไม่รับประกันว่ารัชกาลที่ 5 จะได้รับการถวายการต้อนรับเป็นอย่างดี หรือจะได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชนีนาถวิกตอเรียอย่างเป็นทางการหรือไม่ และสะท้อนถึงความรู้สึกถูกโดดเดี่ยว (a feeling of isolation) ดังหนังสือกราบบังคมทูลของกรมพระสวัสดิ์ฯ มายังรัชกาลที่ 5 ดังนี้

> ...ข้าพระพุทธเจ้ารู้ศึกครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อแรกออกมาในศก 112 (ค.ศ. 1893: ผู้เขียน) ได้ทดลองปล้ำปลุกลอดโรสเบอรี (เสนาบดีต่างประเทศอังกฤษในขณะนั้น) หลายพัก ก็เบื่อนเสียไม่เล่นด้วย...ข้าพระพุทธเจ้ารั้งรอดูเหมือนจะไม่เอื้อเฟื้อ ฤาราวกะว่าจะไม่เหนดีนิยมในการเสดจพระราชดำเนินนั้นไป ...การที่พูดทาบทามกับลอดสอลเบอรี (นายกรัฐมนตรีและเสนาบดีต่างประเทศของอังกฤษ: ผู้เขียน) ครั้งแรกนั้น เขาก็ปัดเพราะว่าโทรเลขวันที่ 1 ธันวาคม (ร.ศ. 115 [ค.ศ. 1896]) นั้น ความว่าจะเสดจพระราชดำเนินเพื่อช่วยการฉลองราชสมบัติครบ 60 ปี ครั้งนี้เพราะเหตุกวีนทรงพระชราการต้อนรับพระมหากษัตริย์ทั้งหลายต้องของดให้คงมีแต่เจ้านายพระญาติวงศ์และเจ้านายผู้มาแทนราชสำนักต่าง ๆ แห่งละองค์ ข้าพระพุทธเจ้าได้โทรเลขกราบบังคมทูลพระกรุณามาดังนี้แล้วแต่เดือนธันวาคม...ในกลางเดือนมกราคม จึงได้รับตอบไปรเวตว่าลอดสอลเบอรีนำความทูลกวีนแล้ว ถ้าไม่มีเหตุการขัดขวางบังเกิดในระหว่างนี้กวีนทรงยินดีที่จะทรงต้อนรับเสดจ ณ วังวินเซอ ฤาวังออสเบิน สุดแต่กาล[34]

เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ คณะที่ปรึกษาจึงลงความเห็นให้เสด็จรัสเซียก่อน จึงจะไปอังกฤษ และให้รัสเซียช่วยไกล่เกลี่ยให้ฝรั่งเศสยอมรับเสด็จ โดยรัสเซียให้การตอบรับว่าจะรับเสด็จตั้งแต่เดือนมกราคม ค.ศ. 1897 ตามใบบอกของพระยาสุริยานุวัตร ราชทูตไทยประจำกรุงปารีสที่ได้พบหารือกับเคาน์มิคาอิล มูราเวียฟ (ค.ศ. 1845-1900) เสนาบดีต่างประเทศรัสเซียที่เดินทางไปกรุงปารีสในช่วงนั้น ดังนี้

---

[33] เรื่องเดียวกัน, 73-74, 88.

[34] หนังสือกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน. เรื่องปัญหาความล่าช้าในการเจรจากับรัฐบาลอังกฤษในการต้อยรับการเสด็จพระราชดำเนิน. (26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2542), 57-58.

> ...วันนี้เคาน์มุราเวียฟนัดเวลาให้ข้าพระพุทธเจ้าไปพบ เมื่อได้พูดจาปราไสยกันถึงการแต่ก่อนแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า ได้แจ้งความให้ทราบโดยไม่ใช่ทางราชการแท้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าทราบข่าวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะเสด็จไปประพาสในยุโรปในเดือนเมษายนน่าแลในรหว่างเวลานั้นมีพระราชประสงค์จะเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนตอบแทนพระเจ้ากรุงรัสเซียที่กรุงปีเตอร์สเบิก ในประมาณเดือนมิถุนายนฤากรกฎาคม ข้าพระพุทธเจ้านำข่าวไปแจ้ง เพื่อปราถนาจะให้พระเจ้ากรุงรัสเซียทราบไว้ก่อน...เคาน์มุราเวียฟตอบว่า เขามีความยินดีที่ได้รับข่าวนี้เปนอันมาก เดิมได้เปนผู้จัดแจงครั้งพระเจ้ากรุงรัสเซียเสดจไปกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่งแล้ว ครั้งนี้ถือเปนน่าที่จัดการให้ตลอดไป อีกเขาทราบความว่าพระเจ้ากรุงรัสเซียทรงรฦกถึงพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระมหากรุณาอยู่นั้นเสมอ ครั้งนี้เขาเชื่อว่าพระเจ้ากรุงรัสเซียคงจะจัดการรับเสด็จอย่างแขงแรงที่สุดที่จะทำได้ [35]

จากการเตรียมการข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้มีบทบาทตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศสยามยังคงให้ความสำคัญกับการประพาสอังกฤษก่อนจนถึงวินาทีสุดท้าย ทั้งกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการและยัคมินส์[36] แต่จากท่าทีแบ่งรับแบ่งสู้ของอังกฤษ ส่งผลให้ได้มติเอกฉันท์ผ่านการตัดตัวเลือกอื่นให้รัสเซียกลายเป็นเป้าหมายแรกของหมายกำหนดการประพาสยุโรป การที่รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยกับการประพาสรัสเซียเป็นชาติแรก การตัดตัวเลือกทางการทูตอื่นนอกจากท่าทีที่เฉยเมยของอังกฤษแล้ว น่าจะเนื่องมาจากกลยุทธ์เดิมที่กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงใช้ไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งยังก่อให้เกิดวิกฤตปากน้ำ พร้อมกับความเชื่อมั่นในหลักการอนุญาโตตุลาการของยัคมินส์ ที่ปรึกษาทั่วไป รวมถึงเป็นช่วงเวลาที่รัชกาลที่ 5ทรงเริ่มหันมาไว้วางพระทัยกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงเป็นฝ่ายสนับสนุนให้เข้าหารัสเซีย[37]

ระหว่างที่รัชกาลที่ 5 และคณะกำลังอยู่ระหว่างทางเสด็จไปยังยุโรปนั้น พระองค์ทรงมีพระราชโทรเลขและพระราชหัตถเลขาไปยังสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (ค.ศ. 1864-1919) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์โดยตลอด โดยเมื่อทรงเสด็จถึงประเทศอิตาลี รัชกาลที่ 5 ยังทรงพระวิตกอย่างมากว่าฝรั่งเศสจะไม่ยอมให้เสด็จและการเจรจาจะไม่เกิดขึ้น ทั้งยังทรงวางรัสเซียไว้เป็นความหวังสุดท้ายให้การเจรจาโดยตรงกับฝรั่งเศสเกิดขึ้น ดังพระราชหัตถเลขาดังนี้

---

[35] ใบบอกพระยาสุริยานุวัตร ราชทูตไทยประจำกรุงปารีส แจ้งผลการเจรจากับเสนาบดีต่างประเทศรัสเซีย. เรื่องการเสด็จเยือนประเทศรัสเซีย (27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1*, 35-36.

[36] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป,” 75.

[37] Norman, *The Peoples and Politics of the Far East: Travels and Studies in the British, French, Spanish, and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam and Malaya,* 449-450.

> ...ฝรั่งเศศนั้นเปนก้อนสดุดของเราสำคัญยิ่งใหญ่...ถ้าไม่ไปเมืองฝรั่งเศศ ก็เปนอันประกาศว่าเปนสัตรูกันเหนเปนการร้ายอยู่...เมื่อการเปนเช่นนี้ก็ไม่เหนช่องที่จะแก้ประการใด มีอย่างเดียวแต่ที่จะได้ขอเอมเปอเรอรัสเซียช่วยลองดู ถ้าไม่สำเหร็จได้ก็เปนพ้นวิไสยที่จะแก้ มิให้มีการบาดหมางกับฝรั่งเศสในการที่ฉันมาได้...ฉันหวังใจว่าที่ประชุมคงจะเหนด้วยตามความคิดนี้ เพราะต้องการคำที่ได้แนะนำมา แลมีทางพอที่จะเดินได้กว่านี้ ถ้าเหนอย่างอื่นขอให้เตือนมาทางโทรเลข การที่จะไปฝรั่งเศศก่อนเดือนสิงหาคมนั้นเปนอันไม่ได้ เว้นไว้แต่ถ้าเอมเปอเรอจัดการตกลง[38]

พระราชโทรเลขของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถตอบพระราชโทรเลขข้างต้น สะท้อนว่ารัชกาลที่ 5 และยัคมินส์มีบทบาทชี้ขาดและครอบงำในกระบวนการตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศอย่างมากว่า โดยมีความวิตกกังวลร่วมกันต่อท่าทีของฝรั่งเศสและหวังพึ่งความช่วยเหลือจากพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 อย่างมาก โดยผู้สำเร็จราชการและคณะที่ปรึกษาต่างเห็นคล้อยตามกัน ดังนี้

> ...หม่อมฉันเหนชอบด้วยในการซึ่งได้ทรงกระทำไปนั้นทุกประการ การซึ่งไม่เปนที่ตกลงกันได้ในข้อความทั้งหลายนั้น ก็เพราะเหตุว่าเขา (ฝรั่งเศส: ผู้เขียน) ถือว่าเขามีอำนาจแลกำลังมากจะข่มขี่เอาเปรียบประการใดเราก็คงต้องยอม ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะคุมเหงแลพาลหาเหตุดังซึ่งเราได้รับความลำบากอยู่เสมอแล้วนั้น มีความยากลำบากซึ่งได้เปนอยู่ในระหว่างเรากับฝรั่งเศศจะมิไม่มีเวลาสิ้นสุดไปได้บ้างเลยฤา ได้ทราบข่าวในพระราชโทรเลขคราวนี้อยู่ข้างเปนที่ท้อใจ เพราะคนชาติฝรั่งเศสมันโกงแลชั่วร้ายมากนัก ถ้าเมื่อการทั้งหลายไม่เปนที่ตกลงกันได้แล้ว จะทรงร้องทุกข์ไปยังเอมเปอเรอรุสเซียจะได้ฤาไม่ ในการรับรองดีซึ่งรับสั่งว่าทำเพื่อเปนที่ถูกพระไทยเอมเปอเรอนั้น หม่อมฉันเหนด้วยจริง หม่อมฉันวิตกถึงท่านกลัวจะทรงเหนื่อยมากนักแลหวังใจตว่าถ้าเสด็จมาถึงแล้วจะได้ทรงพักผ่อนพระไทยและการให้ทรงสบาย[39]

---

[38] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. พระราชโทรเลขจากโฮเตล รอยาล เดอละเป ฟลอรินซ์ถึงสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป เรื่องกรณีความขัดแย้งทางการเมืองกับฝรั่งเศส (13 มิถุนายน ร.ศ. 116 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440: รวมพระราชหัตถเลขาและเอกสารการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), 77.

[39] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. พระราชโทรเลขจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถตอบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป เรื่องความขัดแย้งทางการเมืองกับประเทศฝรั่งเศส. (ไม่ปรากฏวันที่ส่ง), ใน เรื่องเดียวกัน, 81.

กรอบการมองแบบการคิดติดกลุ่มช่วยให้เข้าใจผลของการตัดสินใจครั้งนี้ได้ สาเหตุหลักคือสยามเผชิญวิกฤตแบบปัจจุบันทันด่วนและรุนแรงกว่าทุกครั้งที่เคยประสบคือวิกฤตปากน้ำแม้ที่ผ่านมา อังกฤษให้การสนับสนุนการรวบอำนาจของกลุ่มรัชกาลที่ 5 มาโดยตลอด แต่กลับแสดงท่าทีชัดเจนว่าจะไม่แทรกแซงและไม่ต้องการบาดหมางกับฝรั่งเศสในดินแดนอาณานิคมในเอเชีย นอกจากนี้ ประเด็นการเจรจากับฝรั่งเศสเกี่ยวข้องกับประเด็นด้านกฎหมายระหว่างประเทศหลายประเด็นที่ชนชั้นนำสยามเองไม่คุ้นชินนัก ส่งผลให้ยัคมินส์มีบทบาทอย่างมากในการหาหนทางการเจรจา จึงน่าจะเป็นเหตุให้ต้องแสวงหาชาติที่ 3 ที่เป็นกลางเข้ามามีส่วนในการเจรจาอยู่เสมอ ชนชั้นนำสยามและยัคมินส์จึงยังคงหวังพึ่งให้อังกฤษเข้ามามีบทบาทสำคัญในฐานะประเทศตัวกลางในการเจรจา และวางรัสเซียไว้เป็นตัวเลือกที่สอง เนื่องจากเดิมมีความสัมพันธ์ทางการทูตที่ค่อนข้างจำกัดมาก แต่ด้วยเสนาบดีต่างประเทศรัสเซียออกปากรับว่าจะรับเสด็จอย่างรวดเร็ว รวมถึงความหวังที่อาจสามารถพึ่งความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 และรัชกาลที่ 5 ได้ จึงทำให้หมายกำหนดการเสด็จวางรัสเซียไว้ก่อนจะไปอังกฤษ อย่างไรก็ดี มุมมองและภาวะการคิดติดกลุ่มของชนชั้นนำสยามจะเปลี่ยนแปลงไปมาก หลังการประพาสยุโรป ค.ศ. 1897 ส่วนถัดไปจะพิจารณากระบวนการคิดติดกลุ่มของฝ่ายรัสเซีย

3. การคิดติดกลุ่มในหมู่ชนชั้นนำรัสเซีย เรื่องนโยบายต่อเอเชีย

จักรวรรดิรัสเซียในขณะนั้น อยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์โรมานอฟ (House of Romanov) ตั้งแต่ ค.ศ. 1617 แม้รัสเซียผ่านการปฏิรูปทางด้านวิทยาการและองค์ความรู้ตามแบบยุโรปตะวันตก ตั้งแต่ในสมัยของพระเจ้าซาร์ปีเตอร์มหาราช (ครองราชย์ ค.ศ. 1682-1725) แต่ในทางการเมืองนั้น พระเจ้าซาร์และราชสำนักยังครองอำนาจนำในการปกครองไว้โดยตลอด แม้จะมีเสียงเรียกร้องและความพยายามเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง เช่น กรณีกบฏเดือนธันวาคม ค.ศ. 1825 ที่กลุ่มนายทหารหนุ่มเรียกร้องให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ แต่ก็ถูกปราบปรามไป เป็นต้น ล่วงมาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 รูปแบบการปกครองของรัสเซียและการตัดสินใจด้านนโยบายจึงยังมีลักษณะเดิม คืออำนาจรวมศูนย์ที่พระเจ้าซาร์ หรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัสเซียยังไม่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเหมือนชาติตะวันตกหลายชาติ หรือแม้กระทั่งการเมืองแบบผู้แทน[40]

หากมองโดยผิวเผินที่ฉากหน้าของระบอบ จะดูเหมือนว่าพระเจ้าซาร์ทรงสิทธิ์เด็ดขาดในการตัดสินใจ แต่บุคลิกภาพของพระเจ้าซาร์แต่ละพระองค์มีผลอย่างมากต่อทิศทางการเมือง พระเจ้าซาร์ที่เข้มแข็งเด็ดขาด เช่น พระเจ้าซาร์ปีเตอร์ทรงลดอำนาจของเหล่าขุนนางและรวบอำนาจตัดสินใจไว้ที่พระองค์ หรือซารีนาคัทเธอรีนที่ 2 แต่พระเจ้าซาร์บางพระองค์มี

[40] สุปราณี มุขวิชิต, *ประวัติศาสตร์รุสเซีย ยุคโบราณ จนถึงปี ค.ศ. 1917* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2536), 111-286.

บุคลิกที่ผ่อนปรนกว่าและโอนอ่อนตามที่ปรึกษาหรือคนใกล้ชิด ในแง่นี้พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 จัดได้ว่าเป็นพระเจ้าซาร์ในแบบหลัง[41]

จากลักษณะการเมืองที่ขึ้นอยู่กับพระราชนิยมของพระเจ้าซาร์แต่ละพระองค์นี้เอง ทำให้เกิดการขับเคี่ยวกันภายในราชสำนักอยู่ตลอดเวลา เหล่าขุนนางเสนาบดีแข่งขันกันเพื่อให้ได้เป็นคนโปรดของพระเจ้าซาร์หรือเชื้อพระวงศ์ที่ใกล้ชิดกับพระเจ้าซาร์ การเมืองราชสำนักของรัสเซีย ในรัชสมัยของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 คือการขับเคี่ยวกันระหว่างกลุ่มที่ต้องการให้รัสเซียขยายอิทธิพลไปทางตะวันตกกับกลุ่มที่มองว่าควรขยายอิทธิพลไปทางเอเชีย โดยฝ่ายหลังเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลเหนือราชสำนักตั้งแต่ปลายสมัยพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3[42]

กลุ่มนิยมการขยายอิทธิพลไปทางเอเชียเริ่มมีที่ทางในราชสำนักของราชวงศ์โรมานอฟ นับตั้งแต่รัสเซียพ่ายแพ้ในสงครามไครเมีย (ค.ศ. 1853-1855) ต่อกลุ่มพันธมิตรที่ประกอบด้วยอังกฤษ ฝรั่งเศส และจักรวรรดิออตโตมัน ในช่วงปลายรัชสมัยพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 1 (ครองราชย์ ค.ศ. 1825-1855) ต่อช่วงต้นรัชสมัยของพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 2 (ครองราชย์ ค.ศ. 1855-1881) นโยบายต่างประเทศของรัสเซียจากเดิมที่พัวพันกับการเมืองในยุโรปตะวันตกจึงเริ่มเบนเข็มเปลี่ยนมาทางตะวันออก นักวิชาการด้านรัสเซียศึกษาเห็นตรงกันว่า ที่ตั้งของรัสเซียที่กินพื้นที่สองทวีปคือยุโรปกับเอเชีย ส่งผลให้แนวนโยบายต่างประเทศของรัสเซียสลับจุดเน้นระหว่างยุโรปกับเอเชียอยู่เสมอ ตามแต่ผลลัพธ์ของนโยบายต่างประเทศในช่วงนั้น เช่น หากล้มเหลวในการขยายอิทธิพลไปทางตะวันตกก็จะเบนเข็มมุ่งไปทางตะวันออกแทน นักวิชาการบางคนเสนอว่าที่ตั้งของรัสเซียมีผลกระทบต่อสำนึกด้านอัตลักษณ์ของชาวรัสเซียเองด้วย[43]

ในช่วงต้นรัชสมัยของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 1 นั้น รัสเซียมุ่งขยายอิทธิพลไปทางคาบสมุทรบอลข่าน ซึ่งเป็นดินแดนในอิทธิพลของจักรวรรดิออตโตมัน ส่งผลให้เกิดสงครามไครเมีย ที่รัสเซียพ่ายแพ้ รัชสมัยต่อมาภายใต้การนำของพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 2 มักได้รับการจดจำว่าเป็นช่วงเวลาแห่งสันติภาพและการปฏิรูป อันเป็นการถอดบทเรียนจากความพ่ายแพ้ในสงครามไครเมีย กองทัพรัสเซียแม้จะมีจำนวนทหารประจำการมากกว่าฝ่ายพันธมิตร แต่มีอาวุธยุทธโปกรณ์และระบบสนับสนุนการรบที่ล้าหลัง พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 2 จึงทรงนำการปฏิรูประบบสังคม เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของรัสเซียขนานใหญ่ เช่น ประกาศเลิกทาส ระบบกฎหมาย และระบบรางรถไฟ เป็นต้น[44] ทั้งยังยึดถือนโยบายวางตัวเป็นกลางในความขัดแย้งของชาติยุโรปตะวันตก แนวนโยบายนี้บดบังแนวนโยบายการขยาย

[41] เรื่องเดียวกัน, 332-333.

[42] เรื่องเดียวกัน, 327.

[43] Alexander Bukh, “Russian Perceptions of Japan and China in the Aftermath of the Bolshevik Revolution: A Comparative Case Study of Boris Pil’niak’s Travelogue,” *Journal of Borderland Studies* 26, no. 3 (2011).

[44] สัญชัย สุวังบุตร และ อนันต์ชัย เลาหะพันธุ์, *รัสเซียสมัยซาร์และสังคมนิยม* (นครปฐม: โครงการตำราและหนังสือ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 185-193.

อำนาจของรัสเซียเข้าไปยังพื้นที่แถบเทือกเขาคอเคซัสและเอเชียแทน โดยเฉพาะดินแดนที่ปัจจุบันคือเอเชียกลาง[45]

รัสเซียในรัชสมัยของพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 2 ทำสงครามขยายพื้นที่เข้าไปในดินแดนของอาณาจักรมุสลิมหลายแห่งและสถาปนาอำนาจของรัสเซียอย่างมั่นคง นอกจากนี้ยังขยายอำนาจไปถึงพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอามูร์ ซึ่งอยู่ใต้อิทธิพลของราชวงศ์ชิงเดิม[46]

หลังจากที่พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 2 ถูกลอบปลงพระชนม์ พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 ได้ทรงสานต่อแนวนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมและขยายอิทธิพลของรัสเซียในเอเชียสืบมา โดยบุคคล 2 คน ที่มีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานการขยายอิทธิพลของรัสเซียในเอเชียในรัชสมัยของพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 นั้น ได้แก่ เอสเปอร์ ออคทอมสกี้ (Esper Ukhtomsky) และเซอร์เกย์ วิตเตอ (Sergei Witte)

ออคทอมสกี้เป็นกวีและนักประพันธ์เกิดในตระกูลขุนนางที่สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์รูริค (House of Rurik) ที่ปกครองรัสเซียมาก่อนหน้าราชวงศ์โรมานอฟ ออคทอมสกี้เชื่อว่าชาวรัสเซียมีความใกล้เคียงกับชาวเอเชียมากกว่าชาวยุโรป ทำให้เขาเชื่อมั่นในการขยายอำนาจของรัสเซียมายังทิศตะวันออก เขายังเชื่อว่าแม้รัสเซียจะล้าหลังทางด้านวิทยาการและเทคโนโลยีเมื่อเทียบกับชาติยุโรปตะวันตก แต่ชาวรัสเซียมีความเหนือกว่าทางด้านจิตวิญญาณเนื่องจากลักษณะที่ใกล้เคียงกับชาวเอเชีย ออคทอมสกี้ยังมีความสนใจในศาสนาตะวันออกโดยเฉพาะศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่ในพื้นที่ที่รัสเซียเพิ่งเข้าไปยึดครองนับถือกันโดยมาก เขาเชื่อว่าพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซียควรธำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ทางศาสนาของคนในพื้นที่นี้ แทนที่จะบีบบังคับให้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์นิกายออทอดอกซ์[47] ตัวเขาเองได้รับหน้าที่ให้เป็นอธิบดีกรมศาสนาประจำกระทรวงกิจการภายในของรัสเซียด้วย[48]

ผลงานที่เป็นรูปธรรมของออคทอมสกี้คือการโน้มน้าวให้มกุฎราชกุมารนิโคลัส (ที่ต่อมาจะได้เป็นพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2) เสด็จประพาสทวีปเอเชียเพื่อให้ได้ทรงเรียนรู้ “รากเหง้า” ของรัสเซีย รวมถึงจะได้คุ้นเคยกับชาวเอเชียที่เป็นประชากรขนาดใหญ่ของจักรวรรดิรัสเซียด้วย พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 ทรงเห็นชอบกับความคิดของออคทอมสกี้และอนุมัติให้ออคทอมสกี้ร่วมคณะเสด็จของมกุฎราชกุมารด้วยในปี ค.ศ. 1891

การเสด็จประพาสเอเชียครั้งนี้ ทำให้มกุฎราชกุมารนิโคลัสหลงใหลในความเป็นเอเชียมาก ในขณะเดียวกันก็ทรงมั่นใจว่าชาวรัสเซียมีความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีและน่าจะสามารถเข้ามาครอบครองพื้นที่เอเชียได้ไม่ยากนัก[49] การเสด็จประพาสครั้งนี้ยังได้ผ่านมาที่

---

[45] สุปราณี มุขวิชิต, *ประวัติศาสตร์รุสเซีย ยุคโบราณ จนถึงปี ค.ศ. 1917*, 306-307.

[46] Chris Miller, *We Shall Be Masters: Russian Pivots to East Asia from Peter the Great to Putin* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2021), 52.

[47] Ibid.,109.

[48] เอสเปอร์ ออคทอมสกี้, *การเสด็จเยือนประเทศสยาม (ตัดตอนจากเรื่อง การเสด็จประพาสประเทศทางตะวันออก)*, แปลโดย เรือเอกหญิงลินจง สุวรรณโภคิน (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2540), 1.

[49] Miller, *We Shall Be Masters: Russian Pivots to East Asia from Peter the Great to Putin*, 123.

สยามด้วย และทำให้มกุฎราชกุมารรัสเซียได้ทรงพบปะกับรัชกาลที่ 5 และพระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ รวมถึงกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ หากออคทอมสกี้ไม่สามารถโน้มน้าวให้ซาเรวิชนิโคลัสเสด็จประพาสเอเชีย ก็เป็นไปได้ว่าคงจะไม่มีโอกาสได้พบเจอกับรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะครองราชย์

กล่าวได้ว่าออคทอมสกี้มีบทบาทสำคัญในแง่อุดมการณ์และความเชื่อว่ารัสเซียมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่เอเชีย ส่วนเซอร์เกย์ วิตเตอนั้นมีบทบาทสำคัญในด้านการวางนโยบายที่เป็นรูปธรรมสู่การขยายอำนาจของรัสเซียสู่เอเชีย

วิตเตอเกิดในครอบครัวขุนนางเยอรมนีแถบทะเลบอลติกและมารดาที่เป็นชาวจอร์เจีย ฐานะทางบ้านของวิตเตอไม่ได้ร่ำรวยนัก แต่ตัวเขาแสดงความสามารถผ่านการทำงานในระบบราชการของรัสเซีย จนได้เลื่อนขั้นเข้าไปอยู่ในเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก เมืองหลวงของรัสเซียในขณะนั้น[50]

วิตเตอมีวิสัยทัศน์ว่า รัสเซียสามารถไล่กวดชาติยุโรปตะวันตกได้ ดังที่เยอรมนีและญี่ปุ่นได้ทำไปแล้ว หากทุ่มทรัพยากรทั้งหมดไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อกระตุ้นการลงทุนของรัสเซียและให้เข้าถึงตลาดขนาดใหญ่ที่ยังไม่มีชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้าไป ซึ่งในมุมมองของวิตเตอก็คือตะวันออกไกล (จีน แมนจูเรีย) เนื่องจากรัสเซียแผ่ขยายอำนาจเข้าไปประชิดแมนจูเรียอยู่แล้ว[51] รัสเซียก็จะสามารถก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมโดยที่ไม่ต้องทำสงคราม แผนที่เป็นรูปธรรมของเขาคือการสร้างเส้นทางรถไฟที่จะเชื่อมรัสเซียฝั่งยุโรปเข้ากับฝั่งเอเชีย ซึ่งจะกลายเป็นทางรถไฟที่ยาวที่สุดในโลก ชนชั้นนำรัสเซียกังวลข้อเสนอของวิตเตอในตอนแรกและมองว่าเป็นแผนการที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่วิตเตอสามารถโน้มน้าวพระเจ้าซาร์ได้สำเร็จ โดยรัสเซียเจรจาขอกู้เงินจากฝรั่งเศสคู่แข่งของอังกฤษในขณะนั้นมาลงทุนก่อสร้างทางรถไฟสายนี้ ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักในชื่อทางรถไฟสายทรานส์ไซบีเรีย (Trans-Siberia)[52]

ใน ค.ศ. 1892 พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 แต่งตั้งให้วิตเตอดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคมควบกระทรวงพาณิชย์เพื่อดูแลโครงการก่อสร้างนี้ วิตเตอยังเสนอให้ดำเนินนโยบายทั้งหมดเพื่อบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจ รวมถึงการขยายอำนาจด้านทะเลในพื้นที่มหาสมุทรแปซิฟิกเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของรัสเซียในเอเชีย[53]

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 วิตเตอยังคงเป็นเสนาบดีคนสำคัญ มิหนำซ้ำยังขยายอิทธิพลไปครอบคลุมกระทรวงต่างประเทศในเวลาต่อมา อเล็กเซย์ โลบานอฟ-รอสตอฟสกีเสนาบดีต่างประเทศเองก็มีความคิดเช่นเดียวกับวิตเตอ เรื่องนโยบายมุ่งหน้าสู่ตะวันตกออกโลบานอฟเป็นผู้ที่เจรจากับจีนให้รัสเซียสามารถทำทางรถไฟเข้าไปในอาณาเขตของจีนได้ด้วย ในปี ค.ศ. 1896 ไม่นานหลังจากที่จีนพ่ายแพ้ต่อญี่ปุ่น[54]

---

[50] Ibid., 109-110.

[51] Ibid., 120.

[52] Ibid., 134.

[53] Ibid., 121

[54] สุปราณี มุขวิชิต, *ประวัติศาสตร์รุสเซีย ยุคโบราณ จนถึงปี ค.ศ. 1917*, 351.

วิตเตอและโลบานอฟตระหนักดีว่าญี่ปุ่นจะกลายเป็นคู่แข่งสำคัญของรัสเซียในอนาคต ทั้งสองเห็นตรงกันว่า รัสเซียควรขยายอิทธิพลของตนอย่างสันติและจัดวางเขตอิทธิพลในเอเชียตะวันออกกับญี่ปุ่นให้ชัดเจน โดยในช่วงเวลาเดียวกันกับที่เจรจาขอเช่าพื้นที่ในจีนเพื่อก่อสร้างทางรถไฟ โลบานอฟได้เจรจากับฝ่ายญี่ปุ่นเรื่องการจัดสรรเขตอิทธิพล (Sphere of Influence) ของทั้งสองชาติให้ชัดเจน เพื่อเลี่ยงความตึงเครียดและความขัดแย้งให้ได้มากที่สุด โดยข้อตกลงในการเจรจาครั้งนี้คือรัสเซียยอมรับว่าคาบสมุทรเกาหลีอยู่ในเขตอิทธิพลของญี่ปุ่น ส่วนญี่ปุ่นยอมรับว่าพื้นที่แถบแมนจูเรียอยู่ในอิทธิพลของรัสเซีย[55]

กล่าวได้ว่า รัสเซียภายใต้การนำของวิตเตอได้วางนโยบายมุ่งหน้าสู่เอเชียอย่างเป็นระบบ ทั้งยังได้ประสานหน่วยงานราชการให้ขานรับต่อแผนการมุ่งหน้าสู่ตะวันออกเพื่อถีบให้รัสเซียก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจได้ ไม่ว่าจะเป็นแผนการการสร้างทางรถไฟเพื่อย่นระยะการเดินทาง การจัดสรรงบประมาณ และทิศทางนโยบายต่างประเทศที่กรุยทางให้การก่อสร้างทางรถไฟราบรื่นและสันติ เป้าหมายของนโยบายก็มีความชัดเจนมากคือการยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจของรัสเซียเป็นหลัก

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับสยามนั้น แม้จะมีไม่มากนักก่อนวิกฤตปากน้ำ แต่ก็สะท้อนได้ถึงแนวทางที่ชัดเจนของวิตเตอ โอกาสแรก ๆ ที่ทั้งสองชาติได้สัมพันธ์กันอย่างจริงจังและเป็นทางการคือการเสด็จประพาสสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส ในปี ค.ศ. 1891 หลังจากนั้น กระทรวงการต่างประเทศรัสเซียได้มอบหมายให้กงสุลรัสเซียประจำสิงคโปร์เสาะหาความเป็นไปได้เรื่องการลงทุนและการทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับสยาม[56] แม้สนธิสัญญาดังกล่าวจะไม่ได้เกิดขึ้น แต่ก็สะท้อนถึงทิศทางที่ชัดเจนภายใต้การนำของวิตเตอ มีความเป็นไปได้ว่านโยบายของวิตเตอาจทำให้อังกฤษระแวงว่ารัสเซียจะขอเช่าเกาะของไทยเป็นสถานีเติมเชื้อเพลิง แม้จะไม่มีมูลความจริงมากนักก็ตาม[57]

วิตเตอและออคทอมสกี้ยังคงมีอิทธิพลสืบต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ซึ่งก็เป็นอีกบุคคลที่มีความสำคัญมากที่สุดในโครงสร้างการเมืองและการออกแบบนโยบายต่างประเทศของรัสเซีย

ซาร์นิโคลัสที่ 2 เป็นพระโอรสพระองค์โตของซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 จึงได้รับการเตรียมการให้สืบราชสมบัติตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ รวมถึงการเรียนรู้เรื่องเอเชีย ตามแนวทางนโยบายหลักของรัสเซียในขณะนั้นด้วย อันนำมาสู่การเสด็จประพาสเอเชีย ทำให้พระองค์มีความสนพระทัยในชาติและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของเอเชีย[58] แต่ในบุคลิกภาพส่วนพระองค์ของซาร์นิโคลัสที่ 2 นั้น นักวิชาการเห็นตรงกันว่าทรงไม่มีความเด็ดขาดในการตัดสินใจและมักจะโอนเอียงตามบุคคลใกล้ตัวตามแต่ละช่วงเวลา นอกจากนี้ยังอยู่ใต้อิทธิพลของพระราชมารดาอย่างมากอีกด้วย[59]

---

[55] Miller, *We Shall Be Masters: Russian Pivots to East Asia from Peter the Great to Putin,* 123.

[56] จิตติภัทร พูนขำ, *วิเทศพาณิชย์สัมพันธ์สู่สงครามเย็น: ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับรัสเซีย (ค.ศ. 1897-1991).*

[57] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*, 245-246.

[58] Miller, *We Shall Be Masters: Russian Pivots to East Asia from Peter the Great to Putin*, 123.

[59] Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (London: Penguin, 2013), 185-186.

นอกจากบุคลิกที่ค่อนข้างโอนอ่อนแล้ว พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ยังทรงสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาเมื่อยังมีพระชนมายุไม่ถึง 30 ชันษา เนื่องจากซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 ทรงประชวรกะทันหันและสวรรคตในเวลาอันรวดเร็ว ซาร์นิโคลัสที่ 2 จึงทรงได้รับสืบทอดมรดกของพระราชบิดาและพระราชอัยกาในการยกสถานะของรัสเซียผ่านการพัฒนาอุตสาหกรรมของรัสเซีย

ด้วยบุคลิกของพระองค์ ทำให้แนวนโยบายด้านการต่างประเทศสืบทอดต่อจากรัชสมัยของพระราชบิดาแทบจะทั้งหมด มิหนำซ้ำอิทธิพลของวิตเตอยังมากขึ้นด้วย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในข้างต้น หากพิจารณาตามกรอบการคิดติดกลุ่มแล้ว ไม่เป็นที่น่าแปลกใจนัก หากแวดวงผู้ออกนโยบายต่างประเทศของรัสเซียจะยึดมั่นตามแนวทางมุ่งหน้าสู่ตะวันออก[60]

สำหรับความสัมพันธ์กับสยามนั้น หลังจากที่เคาน์มูราเวียฟ เสนาบดีต่างประเทศรัสเซียได้รับแจ้งจากพระยาสุริยานุวัตรเรื่องการเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 โดยจะเสด็จพระราชดำเนินรัสเซียในช่วงประมาณเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1897 ซาร์นิโคลัสที่ 2 ได้ทรงมีพระราชโทรเลขไปยังกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียให้ทำรายงานสถานการณ์เกี่ยวกับสยามและความเป็นไปได้ที่จะเปิดสถานทูตรัสเซียที่นั่น นายอเล็กซานเดอร์ โอลารอฟสกี (ค.ศ. 1845-1910) กงสุลใหญ่รัสเซียประจำนครนิวยอร์ก ได้ส่งโทรเลขประเมินสถานการณ์ในสยามพร้อมกับความเห็นว่าการสถาปนาความสัมพันธ์กับสยามจะเป็นกุญแจสำคัญต่อนโยบายมุ่งสู่เอเชียของรัสเซีย เพื่อเป็นการคานอำนาจกับอังกฤษในเอเชีย พร้อมทั้งจะได้ประสานกำลังกับฝรั่งเศส ชาติพันธมิตรด้วย ดังข้อความที่ยกมาดังนี้

> ...สำหรับรัสเซีย ข้าพเจ้าคิดว่าย่อมได้รับผลประโยชน์จากความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับสยามโดยปราศจากข้อสงสัย ซึ่งจะไม่กระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ระหว่างเรากับฝรั่งเศสได้ สยามต้องการความช่วยเหลือเพื่อที่จะได้รับการยอมรับในเอกราชของตนและหวังพึ่งความเป็นมิตรประเทศระหว่างเรากับฝรั่งเศสจะช่วยให้สยามใกล้ชิดกับฝรั่งเศสได้มากขึ้น ส่วนฝรั่งเศส การใกล้ชิดกับสยามอย่างเต็มที่ก็จะเป็นประโยชน์อย่างมากเช่นกัน ในกรณีที่ความเป็นปรปักษ์ของฝรั่งเศสต่ออังกฤษในบริเวณชายแดนจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากทางฝ่ายยูนนาน...หากเราใช้อิทธิพลในการสนับสนุนปักกิ่งและบางกอก ฝรั่งเศสก็จะยับยั้งอิทธิพลของอังกฤษได้ไม่ยาก[61]

---

[60] สุปราณี มุขวิชิต, *ประวัติศาสตร์รุสเซีย ยุคโบราณ จนถึงปี ค.ศ. 1917*, 332-333.

[61] หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1817 10-23 เรื่อง สรุปสถานการณ์ในประเทศสยาม นาย อา.เย. โอลารอฟสกี เป็นผู้เรียบเรียง (1 กรกฎาคม ค.ศ. 1897), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์* (กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 36.

จากการประเมินของนายโอลารอฟสกีแสดงให้เห็นว่า บรรดาผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการออกนโยบายต่างประเทศของรัสเซียมียุทธศาสตร์ใหญ่คือการขยายอำนาจแข่งขันกับอังกฤษในเอเชีย ทั้งยังมีการประเมินว่าสยามน่าจะมีส่วนสำคัญในการนี้ โดยจะทำให้รัสเซียสามารถประสานกำลังกับฝรั่งเศสได้ด้วย

รัสเซียและสยามได้สถาปนาความสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1897 ซึ่งตกลงกันในการประพาสยุโรปครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 หลังจากที่สยามพยายามให้อังกฤษเข้ามาช่วยในการเจรจาแต่ล้มเหลว รัสเซียจึงเป็นทางเลือกที่ฝ่ายสยามให้ความสำคัญมาก เนื่องด้วยความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ทั้งสองชาติ และการที่รัสเซียเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส น่าจะช่วยให้รัสเซียมีน้ำหนักในการเจรจาได้ หรืออาจถึงขั้นเข้ามาเป็นตัวกลางในการเจรจาได้ สำหรับฝั่งรัสเซียเองนั้น แม้สยามจะไม่ใช่เป้าหมายหลักแต่แรกในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัสเซีย แต่ด้วยบรรยากาศในราชสำนักและวงราชการกลุ่มที่สนับสนุนให้ขยายอิทธิพลมาทางตะวันออกได้กลายเป็นกลุ่มที่มีอำนาจมาก สยามยังตั้งอยู่ในพื้นที่ที่รัสเซียให้ความสนใจด้วย รัสเซียยังอาจมีหวังเข้าไปประสานกำลังกับฝรั่งเศสเพื่อแข่งขันอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียได้มากขึ้นด้วยผ่านทางสยาม แม้ความเป็นไปได้จะไม่มากนักก็ตาม การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตนี้ยังรวมถึงการตกลงจะแต่งตั้งราชทูตประจำราชสำนักของกันและกัน โดยรัสเซียจะแต่งตั้งนายโอลารอฟสกีเป็นอุปทูตประจำกรุงเทพฯ โดยซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงมีร่างคำสั่งลับเน้นย้ำถึงพันธกิจของรัสเซียที่มีต่อเอเชียและภารกิจที่นายโอลารอฟสกีพึงกระทำ ดังนี้

> ...ในกรณีแวดล้อมเหล่านี้ (ความยืดเยื้อในการเจรจากับฝรั่งเศสและท่าทีเมินเฉยของอังกฤษ: ผู้เขียน) ตามทรรศนะของสยามเป็นธรรมดาที่หันเข้าหาจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ทางเหนือ ซึ่งมีเอเชียทั้งหมดอยู่ตอนล่างของจักรวรรดินี้ ขณะที่ฟังเสียงอันทรงอำนาจของเราและเข้าใจความสำคัญของภาระหน้าที่ทางด้านวัฒนธรรมของรัสเซีย ซึ่งในสายตาของตะวันออกทั้งหมด รัสเซียเป็นผู้ถือหลักการสูงสุดของความยุติธรรมและความเป็นธรรมในนโยบายการต่อต้านการยึดครองและข่มขู่ที่ตะวันตกซึ่งพัฒนาแล้วใช้สม่ำเสมอ ทั้งหมดนี้เป็นการอธิบายการเอนเอียงของสยามเข้าหารัสเซียและความรู้สึกเชื่อมั่นอย่างเปิดเผยฉันไมตรีที่พระมหากษัตริย์จุฬาลงกรณ์ทรงแสดงออก... ในกรณีเช่นนี้ ท่าน (โอลารอฟสกี: ผู้เขียน) ต้องเข้าใจว่าอังกฤษเป็นคู่แข่งและศัตรูที่แท้จริงของเราในตะวันออก ด้วยเหตุนี้การเพิ่มอานุภาพของอังกฤษในฐานะมหาอำนาจแห่งเอเชียจะเป็นผลเสียต่อเรา[62]

[62] หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดจีน หมายเลขแฟ้มเอกสาร 103 3-21 เรื่อง ร่างคำสั่งลับของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียซึ่งพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงเห็นชอบถึง นาย อา.เย. โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซียประจำบางกอก (21 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898), ใน เรื่องเดียวกัน, 56-58.

เห็นได้ว่ากลุ่มคนที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางด้านนโยบายต่างประเทศของรัสเซียอย่างซาร์นิโคลัสที่ 2 เคาน์มูราเวียฟ และนายโอลารอฟสกี ต่างมีความเห็นคล้อยตามไปในทางเดียวกัน คือยินดีที่จะสานสัมพันธ์กับสยามและมองว่าความสัมพันธ์นี้มีความเป็นไปได้ที่จะส่งเสริมยุทธศาสตร์ใหญ่ของรัสเซียในการมุ่งสู่เอเชีย ส่วนถัดไปจะกล่าวถึงผลลัพธ์ของการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตว่าเป็นไปตามเป้าหมายแรกที่ทั้งสองชาติได้วางเอาไว้หรือไม่

4. ผลของการสถาปนาความสัมพันธ์สยาม-รัสเซียต่อการเจรจากับฝรั่งเศส และการเปลี่ยนทิศทางนโยบายต่างประเทศ (ค.ศ. 1897-1904)

สำหรับฝ่ายสยาม ดูเหมือนว่าการตัดสินใจสานสัมพันธ์กับรัสเซียจะส่งผลดีและส่งผลต่อมุมมองของชนชั้นนำสยามในทันที เนื่องจากซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงตกลงจะเป็นธุระติดต่อกับฝ่ายฝรั่งเศสให้ยอมต้อนรับรัชกาลที่ 5 และเปิดการเจรจาที่กรุงปารีส จากเดิมที่ฝรั่งเศสมีท่าทีแข็งกร้าวยืนยันเด็ดขาดว่าจะไม่รับการเสด็จ ทั้งสองชาติยังตกลงสถาปนาความสัมพันธ์และแต่งตั้งอัครราชทูตประจำยังนครหลวงของกันและกัน[63] รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการว่าการเจรจากับฝรั่งเศสน่าจะเกิดขึ้น แต่ยังไม่ได้ทรงขอให้รัสเซียเข้ามาทำหน้าที่เป็นอนุญาโตตุลาการ ดังนี้

> ฉันได้พูดกับเอมเปรอ แลภายหลังกับเคาน์มูราวิฟ (เสนาบดีต่างประเทศรัสเซีย: ผู้เขียน) ในเรื่องที่เรามีความลำบากกับฝรั่งเศศ... ท่านทั้ง 2 เหนความลำบากของเราเหมือนกับที่เราเหนทุกปรการ รับจะช่วยโดยทางไมตรี เพื่อจะชี้แจงให้ฝรั่งเศสเหนทางปรโยชแลใช้ปรโยชโดยกว้าง คือการที่ฝรั่งเศสทำอยู่กับเราเดี๋ยวนี้ใช่ว่าเปนปรโยชต่อฝรั่งเศศเลย เปนแต่ทำให้อังกฤษทั้งสิ้น แต่จะรับเปนแน่ว่าฝรั่งเศสจะทำตามฤาไม่ยังไม่ได้ จะเรียกทูตฝรั่งเศสมาพูด แลให้ร่างหนังสือถึงมองซิเออร์ฮาโนโต (รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส: ผู้เขียน) มาให้ดูจะให้เราทราบเมื่อกลับจากมอสโกการที่รัสเซียรับแขงแรงนี้ เพราะฮาโนโตให้ทูตมาพูดกับเสนาบดีว่าการต่างปรเทศ เพื่อจะให้ช่วยจัดการให้ตกลงกันสำหรับเราจะได้ไปปารีศ แต่มีโกหกในนั้นเปนอันมาก ที่นี่ที่เขาเตรียมอยู่ก่อนแล้ว ที่จะจัดการให้เราดีกับฝรั่งเศส ก่อนเวลาที่เรามาถึงเข้าใจว่าคงจเปนผลดีมาก แต่เราไม่ได้ขอให้รัสเซียช่วยตัดสินเลย เราไว้ท่าเปนแต่เพื่อนคนหนึ่ง จะช่วยชี้แจงให้เพื่อน 2 คน ดีกันเท่านั้น[64]

---

[63] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*, 113.

[64] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. พระราชโทรเลขจากพระราชวังเพเทอร์โฮฟถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทววงศ์ฯ ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป เรื่องจักรพรรดิแห่งรัสเซียรับจะทรงช่วยประสานความเข้าใจระหว่างสยามกับฝรั่งเศส (5 กรกฎาคม ร.ศ. 116 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440*, 193.

ในเบื้องต้น ฝรั่งเศสมีท่าทีที่โอนอ่อนมากขึ้น จนนำมาสู่การตกลงประนีประนอมกันในบางประเด็น เช่น ฝรั่งเศสยอมปล่อยตัวพระยอดเมืองขวาง หรือมีการเปลี่ยนตัวนักการทูตที่มีท่าทีแข็งกร้าวต่อรัฐบาลสยาม เป็นต้น แต่ประเด็นการปักปันเขตแดนและประเด็นคนในบังคับนั้นไม่อาจหาข้อตกลงซึ่งเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่ายได้ โดยเฉพาะการตีความอนุสัญญา เรื่องการจัดประเภทคนในบังคับฝรั่งเศส ที่รัชกาลที่ 5 ทรงมองว่าฝรั่งเศสตีความเข้าข้างฝั่งตนค่อนข้างมาก[65]

รัชกาลที่ 5 ทรงเข้าพบซาร์นิโคลัสที่ 2 อีกครั้งเพื่อขอคำแนะนำและขอให้ทรงทำหน้าที่เป็นอนุญาโตตุลาการ โดยซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงแนะนำให้ปฏิเสธข้อเสนอของฝรั่งเศสไปก่อนและทรงรับจะเป็นอนุญาโตตุลาการให้ รัชกาลที่ 5 ทรงปรึกษากับยัคมินส์ พร้อมกับทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทร์ ผู้สำเร็จราชการ โดยยัคมินส์เสนอให้รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิเสธข้อเสนอของฝรั่งเศสอย่างเด็ดขาด ('advising strongly') ตามที่พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แนะนำ เพื่อเปิดทางสู่ช่องทางอนุญาโตตุลาการ[66]

อย่างไรก็ดี การที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิเสธข้อเสนอเบื้องต้นของฝรั่งเศส ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสกลับไปมีท่าทีแข็งกร้าวอีกครั้งและยกเลิกข้อเสนอเบื้องต้นทั้งหมด เช่น การปล่อยตัวพระยอดเมืองขวาง เป็นต้น ทั้งยังไม่ยอมรับการใช้วิธีอนุญาโตตุลาการเข้ามาไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง เหตุนี้ทำให้การเจรจาทั้งหมดหยุดชะงักไปหลายเดือน และย้ายการเจรจามาที่กรุงเทพฯ[67]

เป็นอันว่า ความหวังของสยามที่จะให้รัสเซียเข้ามาเป็นตัวกลางในการเจรจาและให้มีผลลัพธ์ที่เป็นใจต่อฝ่ายสยามนั้นไม่ประสบความสำเร็จ รัชกาลที่ 5 เองก็ทรงมีท่าทีผิดหวังอย่างชัดเจนต่อการที่ทรงตั้งความหวังให้รัสเซียเป็นตัวช่วยในการเจรจากับฝรั่งเศส ดังพระราชโทรเลขที่มีไปยังสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ดังนี้

> ...ความทุกข์ร้อนอันใดของเราที่จะพึ่งปากของผู้อื่นให้ช่วยพูด พึ่งความคิดของผู้อื่นให้ช่วยคิดนั้น อย่าได้ฝันเลยว่าใครจะเปนธุระ โดยว่าเขาจะเปนธุระก็เสียแก่เรา เราเปนเมืองเอกราชต้องพูดเองจึงจะสมควร ถ้าเขาไม่ต้องการเราเปนโปรเตกชั่นแล้ว เขาไม่ฮุบเลย ความจริงอันนี้ไม่มีใครเข้าใจจนเมื่อสองวันนี้เอง ยังมีผู้สงสัยว่าเอมเปอเรอออฟรัสเซีย ไม่ได้ทำตามที่รับไว้กับฉัน คือไปหมายว่าแกจะเปนท้าวมาลีวราชว่าความ ถ้าเช่นนั้นต้องเปนการตกลงกันตั้งคนกลางก่อน การที่เอมเปอเรอจะรับเปนคนกลางนั้นฉันสงสัยว่าจะไม่รับ แต่ฉันไม่ได้พูด[68]

---

[65] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, "การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป," 73-74, 91.

[66] Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records. F.O. 422/47 Greville to Salisbury (25 September 1897)

[67] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, "การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป," 73-74, 92-93.

[68] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. พระราชหัตถเลขา (ที่ 52) จากเมืองเอสเซน เยอรมนี ถึงพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป เรื่องการทำงานของข้าราชการสยาม (5 กันยายน ร.ศ. 116 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440*, 250.

นอกจากนี้ ยังทรงมีพระราชโทรเลขไปยังยัคมินส์ว่าจะทรงเลิกล้มความหวังให้รัสเซียมาทำหน้าที่เป็นอนุญาโตตุลาการ โดยยัคมินส์เองก็แสดงความเห็นว่าพระราชไมตรีส่วนพระองค์ระหว่างรัชกาลที่ 5 และพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 คงจะไม่เพียงพอให้เกิดกระบวนการอนุญาโตตุลาการได้ แต่ยัคมินส์ยังแสดงท่าทีเชิงบวกและยึดมั่นตามวิถีทางเดิม ว่าหากสยามยังเดินหน้าปฏิรูปตามแนวยุโรป แสดงว่าไม่ได้เป็นชาติที่ล้าหลัง ก็เป็นไปได้ที่พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 อาจจะทรงยอมเป็นอนุญาโตตุลาการให้ ตามเนื้อความที่คัดมาจากจดหมายถึงรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 16 พฤศจิกายน ค.ศ. 1897 ดังนี้

> …It would be dangerous to trust too much, in matters of international policy, to the personal friendships of sovereigns…But if Your Majesty… continues to initiate, promote, and patronize all sorts of reforms and avoids any pretext for hostile interference of Your Neighbors, Your powerful friends, the Emperor of Russia will find it entirely compatible with His own policy to use His influence in Your favor[69]

แม้รัชกาลที่ 5 จะทรงเริ่มกังขาถึงอิทธิพลของรัสเซียในการเจรจากับฝรั่งเศส แต่ในช่วงแรกที่มีการสถาปนาความสัมพันธ์ ฝ่ายรัสเซียดูมีความพยายามให้ความช่วยเหลือโดยเฉพาะนายโอลารอฟสกีที่เข้าไปมีส่วนในการช่วยเหลือในการเจรจากับฝรั่งเศส แต่ก็มีนักการทูตรัสเซียจำนวนหนึ่งก็มองว่านายโอลารอฟสกีไม่ควรจะออกหน้าช่วยเหลือจนเกินหน้าเกินตาฝรั่งเศสที่เป็นพันธมิตรของรัสเซีย ดังนี้

> ...การถกเถียงระหว่างฝรั่งเศสกับสยามยังคงดำเนินต่อไป ส่วนใหญ่สิ่งที่รัฐบาลสยามร้องเรียนคือ จากการตีความอย่างผิด ๆ หลายมาตราตามข้อตกลงระหว่างประเทศ ซึ่งกระทำร่วมกันใน ค.ศ. 1893... สถานการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้กระตุ้นให้เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศของสยาม ทรงขอร้องเราอีกครั้งหนึ่งผ่านนายโอลารอฟสกีเพื่อป้องกันสยาม เมื่อพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของรัสเซีย ซึ่งไม่มีผลประโยชน์โดยตรงในสยามแล้ว การให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มกำลังในการรักษาความสัมพันธ์ฉันเพื่อนบ้านอันดีระหว่างสยามและฝรั่งเศส เพื่อไม่ให้อังกฤษซึ่งแข่งขันกับฝรั่งเศสในอินโดจีนสามารถนำความยุ่งยากใด ๆ ก็ตามในเอเชียส่วนนี้มาใช้เพื่อผลประโยชน์ของตนได้[70]

---

[69] Tips, *Gustave Rolin-Jaequemyns and the Making of Modern Siam: The Diaries and Letters of King Chulalongkorn's General Adviser*, 125-126.

[70] หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดจีน หมายเลขแฟ้มเอกสาร 103 26-27 หนังสือจากกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึงปรินซ์ แอล.แป. อูรูซอฟ เอกอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงปารีส (2 มิถุนายน ค.ศ. 1898), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์* (กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 72.

นอกจากนี้ นายโอลารอฟสกีได้รายงานต่อเคาน์มูราเวียฟถึงกลุ่มก๊กต่าง ๆ ในหมู่ราชการไทยในช่วงที่รัสเซียเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเจรจากับฝรั่งเศส ดังนี้

> ...ข้าพเจ้าจำเป็นต้องเรียนท่านว่า เนื่องจากความปรารถนาของปรินซ์พระองค์ใหญ่ พระเชษฐาของพระมหากษัตริย์ และจอมพลเรือ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ที่มีต่อข้าพเจ้า ซึ่งในขณะนี้ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นที่ปรึกษาที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระมหากษัตริย์ ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเพื่อถวายสิ่งต่าง ๆ ที่ท่านต้องถวายโดยตรงต่อพระองค์โดยไม่ผ่านกระทรวงการต่างประเทศสยาม...บุคคลทั้งสองท่านที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงเป็นหัวหน้าคณะผู้ที่มีความคิดต่อต้านอังกฤษและเอนเอียงไปในทางฝรั่งเศสด้วยการช่วยเหลือของเรา ฝ่ายที่ชื่นชอบอังกฤษ ส่วนใหญ่ประกอบด้วยข้าราชการชั้นสูงซึ่งเคยพำนักหรือเคยรับการศึกษาและอบรมจากประเทศอังกฤษ คือปรินซ์นเรศร์ อดีตเอกอัครราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอนและเสนาบดีท่านอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง ส่วนปรินซ์เทวะวงศ์เสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศนั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะเป็นพระเชษฐาของพระราชินีแต่หลังจากพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรปแล้ว พระองค์ก็มิได้ทรงมีบทบาทอย่างเคยมีมาแต่เดิมและข้าพเจ้ารู้สึกว่าเนื่องจากพระองค์ทรงมีไหวพริบ ทำให้พระองค์หันจากฝ่ายอังกฤษมาเข้ากับฝ่ายที่ต่อต้านอังกฤษ ซึ่งเป็นฝ่ายที่เข้มแข็งที่สุดในขณะนี้[71]

อย่างไรก็ดี ไม่นานนักนายโอลารอฟสกีน่าจะมีบทบาทในการเจรจากับฝรั่งเศสและอิทธิพลต่อนโยบายต่างประเทศสยามลดลง ทั้งยังไม่สามารถสานสัมพันธ์กับเจ้านายและขุนนางฝ่ายนิยมอังกฤษได้ด้วย มิหนำซ้ำยังหมางเมินกับยัคมินส์ด้วย ดังที่เขารายงานไปยังกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ดังนี้

> ...แม้ข้าพเจ้าจะได้รับความกรุณาเป็นพิเศษจากพระมหากษัตริย์ และสนิทสนมกับบุลคลต่าง ๆ อาทิ: ปรินซ์ภาณุรังษี พลเรือเอกปราบปรปักษ์ที่ล่วงลับไปแล้ว ปรินซ์ดำรง เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และพระยาเทเวศร์ เสนาบดีกระทรวงเกษตร แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถเข้าถึงพวกที่นิยมอังกฤษ

[71] หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1780 4-9. รายงานของนาย อา.เย. โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซียประจำสยามถึงนาย แอ็ม.แอ็ม. มูราวิยอฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ. (23 พฤษภาคม ค.ศ. 1898), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์* (กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 69.

> เช่น ปรินซ์นเรศร์ ปรินซ์เทวะวงศ์ ปรินซ์รพี ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมตำรวจ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ และเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่ละท่านอยู่ใต้อิทธิพลของนายโรเลน จากเมน ซึ่งเป็นทนายความในอุปถัมภ์ของอังกฤษ และตั้งตนเป็นศัตรูกับข้าพเจ้า ตั้งแต่ข้าพเจ้าเดินทางมาถึงที่นี้...[72]

น่าแปลกที่นายโอลารอฟสกีมีความหมางเมินกับยัคมินส์ที่สนับสนุนให้สยามดึงรัสเซียเข้ามาเป็นอนุญาโตตุลาการ สาเหตุหนึ่งน่าจะเป็นเรื่องบุคลิกของนายโอลารอฟสกีเองที่มีลักษณะชอบบีบคั้นฝ่ายสยามให้ทำตามวิธีการเจรจาของตน[73] อีกทั้งพื้นเพของนายโอลารอฟสกีไม่ใช่ทนายความแต่เป็นนักการทูต จึงอาจมีความเห็นไม่ลงรอยกับยัคมินส์ ที่เชี่ยวชาญทางกฎหมายระหว่างประเทศได้ อย่างไรก็ดี รายงานของนายโอลารอฟสกีก็แสดงให้เห็นว่าบทบาทในการเจรจากับฝรั่งเศสและอิทธิพลของตัวเขาในราชสำนักก็ลดลงเรื่อย ๆ ในช่วงเวลาเพียง 1-2 ปี เท่านั้น ทั้งยังชี้ให้เห็นถึงลักษณะโครงสร้างการเมืองแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามที่อิทธิพลของตัวบุคคลมีผลต่อกระบวนการตัดสินใจอย่างมาก ดังเช่น ในช่วงที่กรมหมื่นปราบปรปักษ์ (ค.ศ. 1843-1898) แกนนำกลุ่มต่อต้านอังกฤษและเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่มีพระชนม์มากกว่ารัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ รายงานของนายโอลารอฟสกีแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ รวมถึงกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และขุนนางหลายคนยังแสดงตัวว่านิยมอังกฤษมากกว่าจะหันมาสนับสนุนรัสเซีย นับตั้งแต่ที่เขามาถึงสยาม แต่ก็ยังสงวนท่าทีที่เป็นปฏิปักษ์ต่อนายโอลารอฟสกี เหตุผลหนึ่งน่าจะเป็นเพราะอิทธิพลของกรมหมื่นปราบปรปักษ์ นายโอลารอฟสกีจึงได้รับอภิสิทธิ์ลัดขั้นตอนในการเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 การสิ้นพระชนม์ของกรมหมื่นปราบปรปักษ์จึงน่าจะทำให้อิทธิพลของกลุ่มต่อต้านอังกฤษในราชสำนักสยามอ่อนกำลังลง กอปรกับความพยายามใช้วิธีอนุญาโตตุลาการไม่เป็นผลอย่างที่คาดไว้ และการที่รัชกาลที่ 5 ก็ทรงลังเลพระทัยในวิธีการให้รัสเซียเป็นตัวกลางในการเจรจากับฝรั่งเศส นับตั้งแต่ที่เสด็จนิวัติพระนครหลังเสด็จประพาสยุโรป ดังที่กล่าวไปแล้วในข้างต้น ปัจจัยเหล่านี้จึงทำให้ชนชั้นนำสยามกลุ่มที่ต้องให้รัสเซียเข้ามาเป็นตัวกลางในการเจรจากับฝรั่งเศสเริ่มเปลี่ยนความคิด และส่งผลให้บทบาทของรัสเซียในการเจรจาลดลง รวมถึงความพยายามขยายอิทธิพลของตนในราชสำนักสยามด้วย

ส่วนการเจรจาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสนั้นไม่อาจจะหาข้อตกลงได้ จนถึงปี ค.ศ. 1902 ยัคมินส์เสียชีวิตระหว่างเดินทางไปยุโรปหลังจากป่วยมาระยะหนึ่ง ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงรับสั่งให้พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส เสาะหาที่ปรึกษาทั่วไปคนใหม่[74]

---

[72] หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1781 101-110 รายงานของนาย อา.เย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงต่างประเทศรัสเซีย (15 กันยายน ค.ศ. 1899), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, 110.

[73] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*, 334-335.

[74] Tuck, *The French Wolf and the Siamese Lamb: The French Threat to Siamese Independence 1858-1907*, 221.

พระยาสุริยานุวัตรสามารถทาบทามเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล (Edward Strobel) ชาวสหรัฐอเมริกา ศาสตราจารย์ด้านนิติศาสตร์ ประจำมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดให้เข้ามารับหน้าที่ต่อจากยัค มินส์ โดยสโตรเบลเดินทางมาช่วยพระยาสุริยานุวัตรในการเจรจากับฝรั่งเศสในทันที การว่าจ้างสโตรเบล ยังทำให้กลยุทธ์การเจรจาของสยามเปลี่ยนไปด้วย คือเปลี่ยนจากแนวทางอนุญาโตตุลาการ และมาเป็นการเจรจายื่นหมูยื่นแมว (quid pro quo) แบบทวิภาคี (Bilateral Agreement) กับฝรั่งเศส เซอร์ราล์ฟ ปาเกต์ (Sir Ralph Paget) อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ รายงานไปยัง เซอร์เอ็ดเวิร์ด เกรย์ (Sir Edward Gray) รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษว่า รูปแบบการเจรจาและวิธีการต่อรองทางการทูตของฝ่ายสยามเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน ทั้งยังมีทัศนคติเชิงบวกต่อความเปลี่ยนแปลงนี้ ดังข้อความนี้

> Mr. Strobel has certainly produced a remarkable change in the methods of the Siamese government, so far as their foreign relations are concerned. Before his arrival, when questions of a disagreeable nature arose, they resorted to evasion, procrastination, and every conceivable device to avoid facing the real issue. All that has now disappeared, and their methods are now prompt, straightforward and businesslike. Questions of importance I have found it possible to settle with Mr. Strobel in a few minutes' conversation. It is scarcely necessary to say that this change is appreciated by the foreign representatives. Mr. Strobel, however, tells me that he finds it very difficult to keep matters on a friendly footing with the French Legation, who pursue a policy of petty annoyance.[75]

วิธีการนี้ประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ในปี ค.ศ. 1904 สยามและฝรั่งเศสตกลงลงนามในอนุสัญญาแลกเปลี่ยนดินแดน โดยสยามสละการอ้างสิทธิ์เหนือหลวงพระบางและรับรองให้เป็นสิทธิ์ของฝรั่งเศส ส่วนฝรั่งเศสยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี โดยไม่นับรวมตราด ทั้งสองฝ่ายยังตกลงใช้ร่องน้ำลึกแม่น้ำโขงจรดมาจนถึงเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นพรมแดนระหว่างสยามกับอินโดจีนฝรั่งเศส รวมถึงยังสามารถตกลงกันเรื่องเกณฑ์การขอลงทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสอีกด้วย[76]

สโตรเบลเดินทางมาสยามหลังอนุสัญญาดังกล่าวลุล่วงและเดินทางไปในพื้นที่พรมแดนด้วยตนเอง การลงพื้นที่ครั้งนี้ทำให้สโตรเบลขอเปิดการเจรจากับฝรั่งเศสอีกครั้ง เนื่องจากเขามองว่าควรให้ตราดรวมอยู่ในพรมแดนของสยามด้วย ความพยายามนี้จบลงด้วยอนุสัญญา

[75] The National Archive. F.O. 422/60 Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records Paget to Sir Edward Grey, Foreign secretary (21 December 1905)

[76] Tuck, *The French Wolf and the Siamese Lamb: The French Threat to Siamese Independence 1858-1907*, 225.

ปี 1907 ที่ฝรั่งเศสมอบตราด รวมถึงเกาะต่าง ๆ เช่น เกาะกูดและอำเภอด่านซ้ายแก่สยาม ส่วนสยามมอบมณฑลบูรพา ได้แก่ พระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมราฐ แก่ฝรั่งเศส เป็นการปิดฉากข้อพิพาทระหว่างสยามกับฝรั่งเศสที่กินเวลากว่า 10 ปี[77]

จะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่วิกฤตปากน้ำ สยามเข้าตาจนในหลาย ๆ ด้าน จนต้องเข้าหารัสเซียให้เข้ามาช่วยเจรจากับฝรั่งเศส ซึ่งนำมาสู่การสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการของทั้งสองชาติ อย่างไรก็ดี พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 และรัสเซียไม่ได้มีส่วนช่วยให้คลี่คลายข้อพิพาทลงได้ แม้จะมีส่วนช่วยให้ฝรั่งเศสยอมรับเสด็จก็ตาม ข้อพิพาทคลี่คลายลงได้หลังยัคมินส์เสียชีวิต และได้มีการว่าจ้างสโตรเบลเป็นที่ปรึกษาทั่วไปคนใหม่ ซึ่งเปลี่ยนวิธีการเจรจากับฝรั่งเศส จนนำมาสู่อนุสัญญาปี 1904 และ 1907 ในที่สุด กล่าวได้ว่านับตั้งแต่การเจรจาหยุดชะงักในช่วงประพาสยุโรปครั้งแรก รัสเซียไม่ได้อยู่ในสมการการเจรจาของสยามอีกต่อไป ส่วนความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างสยามกับรัสเซียก็ไม่ได้มีพัฒนาการอย่างมีนัยสำคัญมากนัก ในช่วงปี 1904 ชนชั้นนำสยามกลุ่มที่นิยมรัสเซียมาแต่เดิมอย่างกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงห่างเหินจากรัสเซียมากขึ้น น่าจะด้วยบทบาทที่ลดลงของรัสเซียในด้านการเจรจาและบุคลิกของอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ[78] กอปรกับว่าทรงสนิทสนมกับอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ มากขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ทรงหันเหไปสนับสนุนญี่ปุ่น ซึ่งขณะนั้นกำลังแข่งขันอิทธิพลกับรัสเซียในแมนจูเรียและคาบสมุทรเกาหลี

ด้านรัสเซีย หลังจากที่ฝรั่งเศสระงับการเจรจาที่ยุโรปและกลับมาเจรจาที่กรุงเทพฯ รัสเซียก็แทบไม่มีบทบาทสำคัญในเรื่องการคลี่คลายข้อพิพาทอีกเลย แม้จะมีการสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ หรือการที่รัชกาลที่ 5 ทรงส่งเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถให้ทรงศึกษาต่อที่ประเทศรัสเซียก็ตาม[79]

ส่วนนโยบายมุ่งสู่เอเชียนั้น ในช่วงปี ค.ศ. 1902-1904 อิทธิพลของวิตเตอในราชสำนักค่อย ๆ ถูกบดบังโดยอเล็กซานเดอร์ เบโซบราซอฟ (Aleksandr Bezobrazov) นักธุรกิจป่าไม้ที่เข้าไปลงทุนในอาณาจักรเกาหลี เบโซบราซอฟกับวิตเตอมีวิสัยทัศน์ใกล้เคียงกันเรื่องการให้รัสเซียขยายอำนาจไปยังแมนจูเรียและเกาหลี แต่ต่างกันตรงที่เบโซบราซอฟเชื่อว่ารัสเซียควรใช้กำลังเพื่อขจัดอิทธิพลของญี่ปุ่นออกไปโดยเร็ว ทัศนะนี้ตรงกันกับซาร์นิโคลัสที่ 2 ที่ทรงมีความมั่นพระทัยในความเหนือกว่าของรัสเซีย ทำให้ทรงค่อย ๆ หันมานิยมแนวทางแข็งกร้าวกว่านโยบายขยายอำนาจอย่างค่อยเป็นค่อยไปของวิตเตอ[80] การเปลี่ยนท่าทีนี้ทำให้รัสเซียเข้าสู่สงครามกับญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1904 ปีเดียวกันกับที่สยามสามารถตกลงเรื่องการปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสได้พอดี อย่างไรก็ดี สงครามครั้งนี้จบลงด้วยความพ่ายแพ้ของรัสเซียในปี ค.ศ. 1905 ทำให้แมนจูเรียและคาบสมุทรเกาหลีกลายเป็นเขตอิทธิพลของญี่ปุ่น หลังจากนั้นทิศทางด้านการต่างประเทศของรัสเซียพลิกกลับไปทางตะวันตกแทนจนสิ้นสุดสมัยราชวงศ์

[77] Ibid., 226-227.

[78] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6* , 334-335.

[79] พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์* (กรุงเทพฯ: รีเวอร์ บุ๊คส์, 2547), 13-14.

[80] David Crist, “Russia’s Far Eastern Policy in the Making,” *The Journal of Modern History* 14, no. 3 (1942): 318-319.

5. สรุป

บทความนี้พยายามชี้ให้เห็นว่าการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัสเซียนั้นเกิดขึ้นในบรรยากาศที่ชนชั้นนำทั้งสองชาติเกิดภาวะการคิดติดกลุ่มขึ้น หากแต่ต่างกรรมต่างวาระกัน ในด้านของสยามนั้น เผชิญกับวิกฤตทางการทูตและความมั่นคงอย่างไม่เคยประสบมาก่อน หลังเกิดวิกฤต ร.ศ. 112 และฝรั่งเศสบีบให้ฝ่ายสยามยอมตกลงตามข้อเสนอกลยุทธ์ทางการทูตที่เน้นความใกล้ชิดกับอังกฤษและได้รับความช่วยเหลือจากอังกฤษนั้นไม่ได้ผลอีกต่อไป หลังจากอังกฤษวางเฉย การเจรจากับฝรั่งเศสเกี่ยวข้องกับประเด็นด้านกฎหมายระหว่างประเทศที่ละเอียดและซับซ้อน การเจรจากับฝรั่งเศสชะงักงันมาตลอดจนรัชกาลที่ 5 ทรงตัดสินพระทัยจะเสด็จไปเจรจาด้วยพระองค์เองที่ยุโรป การตัดสินนี้ทำให้คำปรึกษาของที่ปรึกษาต่างชาติมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินเกมทางการทูตของสยามอยู่ไม่น้อย

บุคคลที่มีความสำคัญในการเลือกกลยุทธ์ทางการทูตของสยามคือรัชกาลที่ 5 ที่ทรงรวบอำนาจการปกครองภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้ทรงมีอำนาจสั่งการเด็ดขาด ทั้งยังเป็นที่เกรงใจในหมู่คณะเจ้านายและขุนนาง อีกคนคือกุสตาฟ โรแลง-ยัคมินส์ นักกฎหมายระหว่างประเทศที่เชื่อมั่นในแนวทางอนุญาโตตุลาการ ที่ต้องมีชาติหรือองค์กรที่เป็นกลางเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยรัสเซียกลายมาเป็นตัวเลือก หลังท่าทีที่ชัดเจนของอังกฤษว่าไม่ต้องการเข้ามาพัวพันกับข้อพิพาท รวมถึงการครองราชย์ของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ที่ทรงเคยพบปะกับรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ พระเจ้าน้องยาพระองค์อย่างกรมพระยาดำรงที่ได้รับความไว้วางพระทัยจากรัชกาลที่ 5 มากขึ้น ก็ทรงมีแนวคิดที่สนับสนุนให้สยามเข้าหารัสเซียแทนอังกฤษ รวมถึงการตอบรับของราชสำนักรัสเซียว่าพร้อมจะรับเสด็จ

โครงสร้างอำนาจแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่การตัดสินพระทัยของพระมหากษัตริย์ถือเป็นที่สิ้นสุด กอปรกับความรู้ด้านกฎหมายระหว่างประเทศของยัคมินส์นั้นครอบงำกระบวนการตัดสินใจด้านนโยบายต่างประเทศของสยามในช่วง ค.ศ. 1893-1904 อย่างมาก ส่งผลให้เกิดภาวะการคิดติดกลุ่มที่ปักใจเลือกสานสัมพันธ์กับรัสเซียเพื่อช่วยในการเจรจากับฝรั่งเศส อย่างไรก็ดี แม้สยามและรัสเซียจะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการหลังการประพาสยุโรปครั้งที่ 1 แต่ผลต่อการเจรจากับฝรั่งเศสก็มีค่อนข้างจำกัดมากและการที่ชนชั้นนำสยามส่วนใหญ่ยังนิยมอังกฤษอยู่มากดังได้กล่าวไปข้างต้น จนท้ายที่สุดสยามและฝรั่งเศสตกลงกันได้ด้วยวิธีการเจรจาแลกเปลี่ยนโดยตรง โดยไม่มีชาติที่สามเข้ามาไกล่เกลี่ยภายใต้การชี้แนะของนายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล ที่ปรึกษาทั่วไปที่เข้ามารับหน้าที่ต่อจากยัคมินส์

นอกจากนี้ แม้จะมีเชื้อพระวงศ์หลายพระองค์ที่ทรงมีท่าทีแตกต่างกัน เช่น กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการยังทรงปักใจเชื่อในอังกฤษ หรือกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงเริ่มเข้าหาญี่ปุ่นมากกว่ารัสเซีย หลังจากพฤติกรรมของอัครราชทูตรัสเซียประจำสยามและบทบาทของรัสเซียที่ลดลงในเวทีการเจรจากับฝรั่งเศส แต่ด้วยโครงสร้างการเมืองของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเป็นพระเชษฐาองค์โตและทรงมีอำนาจตัดสินใจเด็ดขาด ทำให้เชื้อพระวงศ์ต่าง ๆ ที่แม้จะทรงได้รับความไว้วางพระทัย แต่ก็มิอาจขัดการตัดสินใจของพระมหากษัตริย์ได้ เช่น กรณีของกรมพระยา

เทวะวงศ์วโรปการที่หันมาเข้ากับฝ่ายนิยมรัสเซียอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง แต่เมื่ออิทธิพลของรัสเซียค่อย ๆ ลดลง พระองค์ก็ทรงกลับไปยึดมั่นในแนวทางนิยมอังกฤษอย่างเปิดเผยอีกครั้ง ดังรายงานของนายโอลารอฟสกี

ส่วนภาวะการคิดติดกลุ่มของรัสเซียนั้นอยู่ในภาวะที่ต่างจากของสยาม คือไม่ได้เผชิญวิกฤต แต่เป็นช่วงที่ผู้มีอิทธิพลต่อนโยบายต่างประเทศรัสเซียกำลังนิยมแนวทางมุ่งสู่ตะวันออกตั้งแต่ก่อนรัชสมัยของซาร์นิโคลัสที่ 2 แม้เป้าหมายหลักของรัสเซียจะพุ่งเป้าไปที่แมนจูเรียและคาบสมุทรเกาหลี แต่สยามก็จัดว่าอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับดินแดนเหล่านี้ การตอบรับสานสัมพันธ์กับสยาม นอกจากนี้ ในช่วงที่ฝ่ายสยามติดต่อเรื่องการเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 ในปี ค.ศ. 1897 พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 และนักการทูตรัสเซียฝ่ายที่นิยมให้ขยายอำนาจมายังเอเชียถึงขั้นมองว่าการสานสัมพันธ์กับสยามอาจช่วยให้รัสเซียสามารถประสานกำลังกับฝรั่งเศสได้ดีขึ้นในเอเชียเพื่อคานอำนาจอังกฤษ ทั้งยังหวังจะประคองความสัมพันธ์ที่ดีกับทั้งสยามและฝรั่งเศสด้วย เอกสารกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียก็ชี้ว่าฝ่ายรัสเซียหวังกับการสานสัมพันธ์ครั้งนี้มาก แต่เนื่องด้วยฝ่ายนิยมอังกฤษในสยามที่มีบทบาทในหลายกระทรวง รวมทั้งการที่รัสเซียเองก็ไม่สามารถมีส่วนช่วยในการบรรลุข้อตกลงกับฝรั่งเศสได้ อิทธิพลของรัสเซียในราชสำนักสยามจึงลดลงอย่างรวดเร็ว

แม้ท้ายที่สุด ภาวะการคิดติดกลุ่มที่ต่างกรรมต่างวาระกันนี้นำมาสู่การสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัสเซียจะไม่ได้ช่วยให้ทั้งสองชาติบรรลุเป้าหมายทางการทูตหลัก แต่ฝ่ายสยามก็ได้เรียนรู้จากความผิดพลาดและคลี่คลายข้อพิพาทผ่านหนทางอื่น ส่วนรัสเซียกลับละทิ้งนโยบายมุ่งสู่ตะวันออกไปอย่างสิ้นเชิง

อย่างไรก็ดี เนื่องจากข้อจำกัดจากข้อเสนอของบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนเห็นว่าแนวคิดการคิดติดกลุ่มน่าจะสามารถประยุกต์ใช้ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ได้อีกในอนาคต เช่น มุมมองของชนชั้นนำเยอรมนีหรือญี่ปุ่นที่มีต่อสยาม อันนำมาสู่นโยบายต่างประเทศที่มีต่อสยาม หรือมุมมองของชนชั้นนำสยามที่มีต่อเยอรมนีและญี่ปุ่น อันนำมาสู่นโยบายต่างประเทศของสยามที่มีต่อชาติเหล่านั้น เป็นต้น หรือประเด็นด้านการตัดสินใจและกระบวนการออกนโยบายต่างประเทศอื่น ๆ

รายการอ้างอิง

จิตติภัทร พูนขำ. *วิเทศพาณิชย์สัมพันธ์สู่สงครามเย็น: ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับรัสเซีย (ค.ศ. 1897-1991)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559.

จินตนา พิศนาคะ. “ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศึกษากรณีคดีพระยอดเมืองขวาง.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. “วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112: การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, วิทยาลัยวิชาการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. *เกิดวังปารุกส์*. กรุงเทพฯ: รีเวอร์ บุ๊คส์, 2547.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป.” ใน *โครงการวิจัยชุดยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง*, 70-94. ม.ป.พ.: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม, 2546.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. *รุสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516.

ฐนพงศ์ ลือขจรชัย. *ชิงแดนแม่น้ำโขง: ประวัติศาสตร์เสียดินแดนฉบับวิวาท(กรรม)*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2567.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *เทศาภิบาล*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *นิทานโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509.

ใบบอกพระยาสุริยานุวัตร ราชทูตไทยประจำกรุงปารีส แจ้งผลการเจรจากับเสนาบดีต่างประเทศรัสเซีย เรื่องการเสด็จเยือนประเทศรัสเซีย (27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 [ค.ศ. 1897]), ใน กรมศิลปากร. *การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1*, 35-36. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2542.

เพ็ญศรี ดุ๊ก. *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*. กรุงเทพฯ: เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น, 2542.

รัตนาพร เศรษฐกุล. “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2416-2480).” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

“รายงานการประชุมครั้งที่ 27 (5 พฤษภาคม พ.ศ. 2435).” ใน *รายงานการประชุมเสนาบดีสภา ร.ศ. 111 เล่ม 1*, 338. (งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 19 เมษายน 2550), 2550.

ลายพระหัตถ์กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการกราบบังคมทูลฯ รัชกาลที่ 5 เรื่อง ม. เลอ มีร์ เดอ วิเลร์ส์กับ ม. ปาวี มาเฝ้ากรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ศาลาว่าการต่างประเทศเพื่อประชุมปรึกษาเรื่อสัญญา (27 กันยายน ร.ศ. 112 [ค.ศ. 1893]), ใน *150 ปี สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ*, 23-28. กรุงเทพ: ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2551.

วิภัส เลิศรัตนรังษี. “โทรเลขกับการรวมศูนย์อำนาจของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2566.

วุฒิชัย มูลศิลป์. *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116*. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา, 2543.

สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงมอสโก. *ของเพื่อนให้: การครบรอบ 110 ปี ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550.

สมเกียรติ วันทะนะ. “รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ในสยาม 2435-2475.” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, ฉ. 17 (มิถุนายน 2533): 23-44.

สุปราณี มุขวิชิต. *ประวัติศาสตร์รุสเซีย ยุคโบราณ จนถึงปี ค.ศ. 1917*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2536.

สัญชัย สุวังบุตร, และ อนันต์ชัย เลาหะพันธุ์. *รัสเซียสมัยซาร์และสังคมนิยม*. นครปฐม: โครงการตำราและหนังสือคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.

หนังสือกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน เรื่องปัญหาความล่าช้าในการเจรจากับรัฐบาลอังกฤษในการต้อยรับการเสด็จพระราชดำเนิน. (26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1*, 57-58. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2542.

หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดจีน หมายเลขแฟ้มเอกสาร 103 26-27 หนังสือจากกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึงปรินซ์ แอล.แป. อูรูซอฟ เอกอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงปารีส (2 มิถุนายน ค.ศ. 1898), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, 72. กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1817 10-23 สรุปสถานการณ์ในประเทศสยาม นาย อา.เย. โอลารอฟสกี เป็นผู้เรียบเรียง (1 กรกฎาคม ค.ศ. 1897), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, 36. กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1780 4-9 รายงานของนาย อา.เย. โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซียประจำสยามถึงนาย แอ็ม. แอ็ม. มูราวิยอฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ (23 พฤษภาคม ค.ศ. 1898), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, 69. กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ. จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1781 101-110 รายงานของนาย อา.เย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงต่างประเทศรัสเซีย (15 กันยายน ค.ศ. 1899), ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, 110. กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. พระราชโทรเลขสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบทูลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ต. 2/1 เรื่อง จ้าง มร. ยัคมินส์เข้ามารับราชการในเมืองไทย (31 ธันวาคม ร.ศ. 110 [ค.ศ. 1891])

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป พระราชโทรเลขจากพระราชวังเพเทอร์โฮฟถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทววงศ์ฯ เรื่องจักรพรรดิแห่งรัสเซียรับจะทรงช่วยประสานความเข้าใจระหว่างสยามกับฝรั่งเศส (5 กรกฎาคม ร.ศ. 116 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440: รวมพระราชหัตถเลขาและเอกสารการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 193. กรุงเทพ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป พระราชโทรเลขจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถตอบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เรื่องความขัดแย้งทางการเมืองกับประเทศฝรั่งเศส. (ไม่ปรากฏวันที่ส่ง), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440: รวมพระราชหัตถเลขาและเอกสารการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 81. กรุงเทพ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป พระราชโทรเลขจากโฮเตล รอยาล เดอละเป ฟลอรินซ์ถึงสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เรื่องกรณีความขัดแย้งทางการเมืองกับฝรั่งเศส (13 มิถุนายน ร.ศ. 116 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440: รวมพระราชหัตถเลขาและเอกสารการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 77. กรุงเทพ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ไมโครฟิล์มพระราชโทรเลขและเอกสารจากยุโรป พระราชหัตถเลขา (ที่ 52) จากเมืองเอสเซน เยอรมนี ถึงพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ เรื่องการทำงานของข้าราชการสยาม (5 กันยายน ร.ศ. 116 [ค.ศ. 1897]), ใน *การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440: รวมพระราชหัตถเลขาและเอกสารการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 250. กรุงเทพ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ออดทอมสกี้, เอสเปอร์. *การเสด็จเยือนประเทศสยาม (ตัดตอนจากเรื่อง การเสด็จประพาสประเทศทางตะวันออก) ของพระเจ้านิโคลาสที่ 2 แห่งรัสเซีย เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร (ค.ศ. 1890-1891)*. แปลโดย เรือเอกหญิงลินจง สุวรรณโภคิน. กรุงเทพฯ: ศิลปากร, 2540.

Badie, D. “Groupthink, Iraq and the War on Terror: Explaining U.S. Policy Shift toward Iraq.” *Foreign Policy Analysis* 6, no. 4 (October, 2010): 277-296.

Brailey, Nigel. *Imperial Amnesia: Britain, France, and “the Question of Siam”*. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.

Bukh, Alexander. “Russian Perceptions of Japan and China in the Aftermath of the Bolshevik Revolution: A Comparative Case Study of Boris Pil’niak’s Travelogue.” *Journal of Borderlands Studies* 26, no. 3 (2011): 345-355.

Clark, Christopher. *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London: Penguin, 2013.

Crist, David. “Russia’s Far East Policy in the Making.” *The Journal of Modern History* 14, no. 3 (1942): 317-341.

Iijima, Akiko. “The ‘International Court’ System in the Colonial History of Siam.” *Taiwan Journal of Southeast Asian Studies* 5, no. 1 (January, 2008): 31-64.

Jeshurun, Chandran. “The Anglo-French Declaration of January 1896 and the Independence of Sian.” *Journal of Siam Society* 58, no. 2 (July, 1970): 105-126.

Jintrawet, Pran. “On His Majesty’s Foreign Service: The “Royal” Ministry of Foreign Affairs and Legitimacy of the Siamese Absolutist State (1885-1919).” PhD diss., Graduate School of Asia Pacific Studies, Waseda University, 2021.

Koskenniemi, Martti. *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2001.

Mead, Kullada Kesboonchoo. *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. Abingdon, UK: RoutledgeCurzon, 2004.

Miller, Chris. *We Shall Be Masters: Russian Pivots to East Asia from Peter the Great to Putin*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2021.

Morin, Jean-Frédéric, and Jonathan Paquin. *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*. Dordrecht, the Netherlands: Republic of Letters, 2009.

Norman, Henry. *The Peoples and Politics of the Far East: Travels and Studies in the British, French, Spanish, and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam and Malaya*. 7th ed. London: T. Fisher Unwin, 1907.

Rajchagool, Chaiyan. *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy: Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism*. Bangkok: White Lotus, 1994.

Smuckarn, Snit, and Kennon Breazeale. *A Culture in Search of Survival: The Phuan of Thailand and Laos*. New Haven, CT: Yale University Southeast Asian Studies, 1988.

The National Archive. Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records. F.O. 422/47 Greville to Salisbury (25 September 1897)

The National Archive. Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records. F.O. 422/47 Greville to Salisbury (21 October 1897)

The National Archive. Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records. F.O. 422/60 Paget to Sir Edward Gray. Foreign Secretary (21 December 1905)

Tips, Walter E. J. *Gustave Rolin-Jaequemyns and the Making of Modern Siam: The Diaries and Letters of King Chulalongkorn's General Adviser*. Bangkok: White Lotus, 1996.

Tuck, Patrick. *The French Wolf and the Siamese Lamb: The French Threat to Siamese Independence 1858-1907*. Bangkok: White Lotus, 1995.

Winichakul, Thongchai. "Siam's Colonial Conditions and the Birth of Thai History." In *Unraveling Myths in Southeast Asia Historiography: Essays in Honor of Barend Jan Terwiel*, edited by Volker Grabowsky, 23-45. Bangkok: River Books, 2011.

Wyatt, David K. *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn*. New Haven, CT: Yale University Press, 1984.